Turkish Studies
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/7 Spring 2016, p. 269-292
DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9661
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi
Received/Geliş: 22.05.2016 **Accepted/Kabul:** 25.06.2016
Referees/Hakemler: Prof. Dr. Cevat ÖZYURT – Doç. Dr. Abdullah ÖZBOLAT

This article was checked by iThenticate.

TOPLUM BAĞLAMINDA DİN-KÜLTÜR ETKİLEŞİMİ

Ejder OKUMUŞ[*]

ÖZET

Bu çalışma, din ile kültürün toplumsal zeminde cereyan eden karşılıklı ilişkilerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, toplumsal hayatta onsuz olunamayacak bir boyut olan kültür ile yine onsuz olunamayacak bir inanç ve hayat tarzı olan din arasındaki etkileşimi sosyolojik bakış açısıyla anlamak ve anlamlandırmaktır. Araştırmada, toplumsal düzlemde kültür-din etkileşimi olgusu, özsel-işlevsel yaklaşımla kültür ile din hakkındaki çalışmalardan yararlanılarak ele alınmaktadır. En karmaşık antropolojik, etnolojik, folklorik, sosyolojik vs. kavramlardan biri olan kültürün çok farklı tanımları yapılmış ve yapılmaktadır. Aslına bakılırsa, toplumda üretilen her türlü insanî ürün olarak kültür, toplumsal hayatın en önemli veçhelerinden biridir. Bir dizi toplumsal süreçlerin bileşkesi olan kültür, toplumsal hayatta karmaşık bir semboller ve kavramlar bütünü olarak anlaşılabilir. Kültürün sembolik yönü, toplumun onun anlamlar dünyası, inanç dünyası ve din ile etkileşiminde de kendini gösteren çok önemli bir yöndür. Sembolik boyut, kültürle dinin etkileşim zeminidir. Dini de sembol boyutunu görmeden anlamak mümkün değildir; zira dinî inanç, düşünce ve pratikler, toplumsal hayatta sembollerle ortak nokta haline gelir, kuşaktan kuşağa aktarılır, insanın iç dünyası ve hayatında, kolektif ruh, bilinç, bellek ve yaşamda derinleşir, kalıcı hale gelir. Toplumun kutsalla iletişim kurması, kutsala yönelmesi, kutsala yönelimini toplumsal zeminde ortaya koymasında yine dindeki sembolizm veya semboller sistemi zorunludur. Kültür-din etkileşiminden bahsedildiğine göre din ile kültür toplumsal hayatta iki ayrı varlığa sahip demektir. Bu çerçevede toplumda din kültürü, kültür de dini çeşitli biçimlerde ve farklı etkenlerle etki altına alır. Din-kültür ilişkileri, bazen ahenk ve uyum, bazen de şiddet, çatışma ve uyumsuzluk içinde gerçeklik bulur.

Anahtar Kelimeler: Din, kültür, toplum, gündelik hayat, popüler kültür, İslam.

[*] Prof. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi El-mek: ejder.okumus@gmail.com

THE INTERACTION OF RELIGION AND CULTURE IN THE CONTEXT OF SOCIETY

ABSTRACT

This study deals with mutual relations of culture and religion taking place in the social basis. The aim of the study is to understand and give meaning to the interaction between culture and religion, both of which are essential to social life, with the sociological perspective. In this research, the phenomenon of religion-culture interaction on the social setting is discussed with a substantive-functional approach through benefiting from documents on religion and culture. Culture, which is among most complex anthropological, ethnological, folklorical, sociological, etc. concepts, has varying definitions. Culture, as all kinds of human products produced in the society, is one of the most important aspects of social life. A series of combination of the social processes, culture can be understood as a set of complex symbols and concepts in social life. The symbolic aspect of culture is a very important aspect which reveals itself in society's interaction with culture's world of meanings and beliefs, and religion. The symbolic dimension is the interaction ground of culture and religion. It is impossible to understand religion witihout seeing its symbol dimension, for religious beliefs, ideas, and practices become a common point with symbols in social life, are transmitted from generation to generation, become permanent and deepened in the inner world and life of human, and in collective spirit, consciousness, memory, and life. Religious symbolism or a system of symbols is necessary for society's communication with the sacred, turning towards the sacred, and manifesting its tendency to the sacred in social ground. That culture-religion interaction is mentioned means that religion and culture have two separate entities in social life. In this context, in society, religion influences culture and culture influences religion in various ways with different factors. Religion-culture relations finds reality sometimes in harmony, accordance, and adaptation, and sometimes in violence, conflict, discord and maladaptation.

STRUCTURED ABSTRACT

This study deals with mutual relations of culture and religion taking place in the social basis. The aim of the study is to understand and give meaning to the interaction between culture and religion, both of which are essential to social life, with the sociological perspective. In this research, the phenomenon of religion-culture interaction on the social setting is discussed with a substantive-functional approach through benefiting from documents on religion and culture. Culture, which is among most complex anthropological, ethnological, folklorical, sociological, etc. concepts, has varying definitions. Culture, as all kinds of human products produced in the society, is one of the most important aspects of social life. Culture exists on the ground of society. Society exists together with culture, too. It is not possible to think culture without sociey and society without culture in the reality of social life. A series of combination of the social processes, culture can be understood as a set of complex symbols and concepts in social life. The symbolic aspect of culture is a very important aspect which reveals itself in society's

interaction with culture's world of meanings and beliefs, and religion. The symbolic dimension is the interaction ground of culture and religion. It is impossible to understand religion witihout seeing its symbol dimension, for religious beliefs, ideas, and practices become a common point with symbols in social life, are transmitted from generation to generation, become permanent and deepened in the inner world and life of human, and in collective spirit, consciousness, memory, and life. Religious symbolism or a system of symbols is necessary for society's communication with the sacred, turning towards the sacred, and manifesting its tendency to the sacred in social ground. That culture-religion interaction is mentioned means that religion and culture have two separate entities in social life. In this context, in society, religion influences culture and culture influences religion in various ways with different factors. Religion-culture relations finds reality sometimes in harmony, accordance, and adaptation, and sometimes in violence, conflict, discord and maladaptation. The mutual relations of culture and religion is a reality space seen clearly on everyday life. While religion changes and transforms culture on the one hand, culture influences religion coming to life within it in various ways on the other hand. At this point it is important not to fall into a misunderstanding like that religion is entirely a product of culture or converts totally and absolutely culture. Religion is functional in the preservation, conservation, transfer from generation to generation, reshaping, conversion and continuation of culture. This feature of religion is closely linked to its functions such as preservation, conservation, legitimizing, renewal and revitalization. Religion protects it and transmits from generation to generation by getting the validity of culture accepted by society and by taking culture under its umbrella. As for culture, it is effective in the perception of religion, its interpretation, transforming behavior, becoming belief and understanding, experience and spreading in social life. Religion can influence culture in three ways: 1. Religion can support culture, 2. can modify, change it, or affect it relatively in a negative way, and 3. establish and build it. Likewise, culture influences religion in three ways: 1. Culture can influence religion in a positive way; 2 may adversely affect it, and 3 religion can arrange or change itself with regard to the situation of culture.

Keywords: Religion, culture, society, everyday life, pupular culture, Islam.

Giriş

Din, sosyal bilimlerin en çok araştırılan birkaç konusundan biridir. Çünkü din, toplumsal hayatın belki en etkili varlığıdır, hiç olmazsa en etkili birkaç varlığından biridir. Kültür de, sosyal bilimlerin en önemli araştırma konularından biridir. Çünkü kültür toplumsal hayatın en önemli veçhelerindendir. Aynı şekilde din ile kültür arasındaki ilişkiler, sosyal bilimlerin en önemli konuları arasındadır. Gerek din, gerek kültür ve gerekse din-kültür etkileşimi, özel anlamda Sosyoloji ve Din Sosyolojisinin en önemli araştırma konularındandır.

Antropoloji, etnoloji, folklor, sosyoloji, kültüroloji vs. alanlarında en karmaşık kavramlardan biri olan kültür, çok farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu, kültürün anlam dünyası ile ilgisi olduğu gibi toplum ve toplumsal olgularla kurduğu münasebet ile de ilgilidir. Kültür son tahlilde toplumda üretilen her türlü insanî ürün olarak anlaşılabilir. Bir dizi toplumsal süreçlerin bileşkesi olan kültür, toplumsal hayatta karmaşık bir *semboller* ve *kavramlar* bütününü ifade eder. Kültürün sembolik

yönü, toplumun onun anlamlar dünyası, inanç dünyası ve din ile etkileşiminde de kendini gösterir. Denilebilir ki sembolik boyut, kültür ile dinin etkileşime girdiği nokta, kültür ve dinin *etkileşim zemini*dir. Tabii ki din de sembolizm boyutu görülüp anlaşılmadan kavranılamaz; çünkü dinî inanç, düşünce ve pratikler, toplumsal hayatta sembollerle ortak nokta haline gelir, kuşaktan kuşağa aktarılır, insanın iç dünyası ve hayatında, toplumsal ruh, bilinç, bellek ve hayatta derinleşir, kalıcılık kazanır. Toplumun kutsalla iletişim kurması, kutsala yönelmesi, kutsala yönelimini toplumsal zeminde ortaya koymasında yine dindeki sembolizm veya semboller sistemi zorunludur.

Din ve kültür, toplumsal hayatta iki ayrı varlığa sahip olup birbirleriyle çeşitli tip, şekil, muhteva ve düzeylerde etkilkeşime girer. Toplumsal zeminde din kültürü, kültür de dini çeşitli biçimlerde ve farklı etkenlerle etki altına alır. Din-kültür ilişkileri, bazen ahenk, işbirliği, uyum ve barış; bazen de ahenksizlik, karşıtlık, düşmanlık, şiddet, çatışma ve uyumsuzluk içinde gerçekliğe yansır. Bugünün küreselleşen dünyasında her iki durumu da gözlemlemek mümkündür.

Bu çalışma, din ile kültürün toplumsal zeminde cereyan eden karşılıklı ilişkilerini konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, toplumsal hayatta onsuz olunamayacak bir boyut olan kültür ile yine onsuz olunamayacak bir inanç ve hayat tarzı olan din arasındaki etkileşimi sosyolojik bakışaçısıyla anlamak, açıklamak ve anlamlandırmaktır. Araştırmada, toplumsal düzlemde din-kültür etkileşimi olgusu, dinin özsel ve işlevsel boyutlarını birlikte dikkate alan öz-işlevsel (sub-functional: özsel-işlevsel/substantif-fonksiyonel) yaklaşımla (Okumuş 2015b) incelenmektedir. Makalede kültür-din etkileşiminin toplumsal bağlamı, ilgili literatürden yararlanılarak ele alınmaktadır.

Kültürün Anlam Dünyası

Sadece Fransızca, Almanca ve İngilizcede değil, daha başka birçok dilde en karmaşık kavramlardan biri olan kültür, bazı yaklaşımlarda medeniyetle aynı anlamda kullanılır, fakat medeniyet spesifik kültürleri de içine alan daha büyük bir şemsiye olarak düşünülürse, kültürün kendine özgü bazı niteliklerinin olduğu kabul edilebilir. Bu nitelikleri dikkate alınarak kültür, toplumda üretilen her türlü insanî ürün/birikim olarak görülebilir. Bir grubun, topluluğun veya toplumun hayat tarzı, kimliği, ayırıcı özellikleri o grubun, topluluğun veya toplumun kültürünü verir (Sezen 1994: 141). Etimolojisi itibariyle tarım, ekin, ekim işi yapma, ürün yetiştirme, hayvan yetiştirme ile ilgili olan kültür (Ekin, hars, sekâfe, colere, coulter, cultura, culture), Edward Burnett Tylor'ın (1832-1917) (1920) tanımıyla "insanın toplumun bir üyesi olarak öğrenip edindiği bilgi, inanç, sanat, hukuk, gelenek vb. yetenek, beceri ve alışkanlıklarının hep birlikte meydana getirdiği karmaşık bir bütün" demektir. Esasen kültür hakkında çok sayıda tarif yapılmıştır. Bu tarifler üzerine de çok yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır (Williams 1993; Tomlinson 1999: 17-20 vd.; Said 1998; Eagleton 2005; Davies 1991; Ğays 1979: 110-12 vd.). Raymond Wiliams (1921-1988) (1993: 9), kültürü, entelektüel, ruhsal veya zihinsel bir gelişim durumu (kültürlü kişi kavramı gibi); bu gelişim süreçleri (kültürel ilgiler ve kültürel etkinlikler kavramları gibi) ve bu gelişim süreçlerinin araçları (sanat olarak ve beşeri entelektüel çabalar olarak anlaşılan kültür kavramı gibi) entelektüel ve özellikle sanatsal faaliyetin ortaya çıkardığı eser ve pratikler bağlamında üç boyutta ele alır. Williams'a (1993: 9-10) göre zamanımızda bu üçüncü anlam katmanı en yaygın kabul görenidir; fakat kavramın antropolojik ve geniş sosyolojik kullanımı, ayrı bir halkın veya başka bir toplumsal grubun "bütün bir hayat tarzı"nı ifade eder.

Taylor'ın tanımından ve Williams'ın yaklaşımından yararlanarak sosyolojik temelde kültür; toplumun bilgi, inanç, akıl, düşünme, sanat, ahlâk, değer, yasa, adet, gelenek, eğlence, zaman, yetenek, beceri ve yaşayış birikimini ifade eden karmaşık bir semboller ve kavramlar bütünü olarak anlaşılabilir.

Aslında kültür, bütün unsurları dikkate alındığında, bir dizi sosyal süreçlerin bileşkesi (Güvenç 1984: 95) olarak düşünülebilir. Belirtmek gerekir ki, toplum bilimlerine özgü bir kavram olarak kültür hakkında en önemli hususlardan biri de, onun sembol boyutudur. Kültür, Clifford Geertz'in (1926-2006) vurguladığı (1987) gibi bir semboller sistemidir. Kültürün semboller boyutu, onun toplumda yaygınlık kazanmasını, ortak kabuller halini almasını, gelişmesini ve nesilden nesile aktarılmasını mümkün kılar (Bkz. Mardin 1992: 54 vd.). Geertz'e (1987: 66; 1973: 89) göre kültür "sembollerle somutlaşıp tarihsel olarak taşınan bir anlamlar örüntüsüne; insanların hayat ve hayata yönelik tutumlar hakkında bilgilerini ilettikleri, sürdürdükleri ve geliştirdikleri sembolik formlarla ifade edilen tevarüs edilmiş bir kavramlar sistemine işaret eder."

Kültürün sembolik boyutu, toplumun onun anlamlar dünyası, inanç dünyası ve din ile etkileşiminde de kendini gösteren çok önemli bir boyuttur. Denilebilir ki, sembolik boyut, kültür ile dinin *etkileşim zemini*dir. Dini de sembol boyutunu görmeden anlamak mümkün değildir; zira dinî inanç, düşünce ve pratikler, toplumsal hayatta sembollerle ortak zemin/nokta haline gelir, kuşaktan kuşağa aktarılır, insanın iç dünyası ve hayatında, kolektif ruh, bilinç, bellek ve yaşamda derinleşir, kalıcı hale gelir. Toplumun kutsalla iletişim kurması, kutsala yönelmesi, kutsala yönelimini toplumsal zeminde ortaya koymasında yine dindeki sembolizm veya semboller sistemi zorunludur (Bkz. Geertz 1987).

Kültürün anlam dünyasının iyi kavranılması veya fark edilebilmesi için, kültürün değerler, ahlakî ilkeler ve sabitelerle olan bağını da kavramak gerekir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi ve kurulmasında, toplumsal hayatın belirli sabitelerle, ahlakî ilke ve değerlerle istikrarla ve değişim gerçeğiyle birlikte varlık kazanmasında, insanların tabiattaki diğer varlıklarla, insan-dışı birikimlerle, insanî birikimlerle, dillerle ve renklerle ilişkilerinde, toplumsal farklılıklara yaklaşımlarında ziraatin korunmasında, neslin devamında ve insanların birbirleriyle münasebetlerinde kültürün rolü büyüktür. Bu nedenle kültürün korunması, kültürel birikimlerin sahiplenilmesi toplum için oldukça önemli ve hayatidir (Bkz. Bakara 2/205; Rûm 30/22).

Kültür, Aydınlanmacı bakıştaki ideolojik temelde tekil ve özel kullanımla *Kültür* gibi indirgemeci yaklaşımlardan uzaklaşarak toplumsal gerçeklikler düzleminde bilimsel temelde çoğul olarak kültürleri içine alır ve ifade eder. Her toplumun kendine özgü kültürü, hatta her toplumun içinde farklı kültürler vardır. Şüphesiz kültürlerin evrensel yönleri de vardır; fakat bu kültürdeki yerellikleri, millilikleri, kültürel çeşitlilikleri (Benedict 1998: 42-64) vs. ortadan kaldırmaz.

Kültür ve Toplum

İnsanın toplumsal bir varlık olduğunu, toplum hayatının insan için zorunlu olduğunu söylemek, aslında insanın aynı zamanda kültürel bir varlık olduğunu kabul etmek anlamına da gelir. Toplumsal hayatta düşünmek, yapıp-etmek, yemek, içmek, giyinmek, inanmak, üretmek, tasarruf etmek, tüketmek, biriktirmek, harcamak, zevk duymak gibi insanî durumlar var ise –tabii ki zorunlu olarak vardır- kültür de doğal olarak var demektir. O halde kültür, insanî bir durumu, toplumsal bir olguyu ifade eder. Kültür sosyolojisinin verilerinden yararlanılarak denilebilir ki, kültür toplumsal evrende varlık bulur. Fakat bu demek değildir ki, kültür ile toplum arasında fark yoktur. Tersine kültürün toplum karşısında otonom olduğu durumlar vardır. Kültür, toplumu topluluğu veya grubu, toplumsal hayatı anlamlı ilişkiler temeline oturtan semboller sistemi olarak düşünülürse, toplum da kendine özgü toplumsal etkileşimler ağı olarak anlaşılır. Geertz'in (1973: 144-45) yaklaşımıyla kültür, toplumsal etkileşimin kendisiyle gerçekleştiği düzenli anlam ve semboller sistemi, toplum veya toplumsal sistem ise toplumsal etkileşim ağı veya kalıbı olarak düşünülebilir. Bir düzlemde; bireylerin, onlara göre dünyalarını tanımladıkları, kendi duygularını ifade ettikleri ve değerlendirmelerini yapıp yargılarını ortaya koydukları inançlar, etkili semboller ve değerler çerçevesi var; diğer düzlemde ise; devam eden etkileşimli, interaktif davranış süreci, onun toplumsal yapı dediğimiz kalıcı formu var. Kültür, insanların onlara göre tecrübelerini yorumladıkları, hareket

veya fiillerini yönetip klavuzladıkları bir anlamlar deseni veya yapısı iken toplumsal yapı, fiil veya hareketin aldığı biçimdir, esasında varolan toplumsal ilişkiler ağıdır. O halde kültür ve toplumsal yapı, aynı fenomenin farklı soyutlamalarından başka bir şey değildirler.

Kültürün toplumdan, toplumsal yapıdan farklı olduğunu anlamanın yollarından biri, toplum değişim iradesi gösterdiğinde, örneğin yeni değerleri kabullenme yönünde bir değişim iradesi ortaya koyduğunda kültürün buna kimi zaman farklı bir tepki verdiğini, örneğin yerleşik değerleri öne çıkararak değişime direnebildiğini görmektir. Fakat toplumun kendi yönünü belirlemede daima kültüre ihtiyacının olduğunu da unutmamak gerek. Ayrıca toplum, bazen çeşitli etkenlerin tesiriyle kendisi için yeni din, inanç, hayat tarzı, değerler, kültür kod ve kalıpları belirlemeye karar verebilir; bu durumda yeni duruma göre kültürünü değiştirir, şekillendirir veya yapılandırır. Bu bağlamda toplumun da, kültür karşısında özerkliğinin, belirleyiciliğinin olduğu söylenebilir.

Sosyolojinin önemli bir konusu olarak kültür, toplumun biçim kazanmasında, toplumsal ilişkilerin anlam ve sembollerle yapısallaşmasında, toplumsal yaşamda insanların tutum ve davranışlarını belirleyip ortaya koymalarında etkili olur. Birey ve toplumu kültürün dışında veya kültür olmaksızın düşünmek mümkün değildir. Durkheim'ın (1924) kolektif bilinç veya toplumsal baskı dediği şey, aslında kültür ile doğrudan bağlantılı olup kültür ile kültürün çeşitli unsurlarıyla birlikte gerçeklik kazanır. Toplum, kendine ait kültürle toplumda baskı oluşturur, kolektif bilinç, kültürel birikim unsurlarıyla toplumsal aktörleri etki altına alır. Denilebilir ki kültürün varlığının devamlılık kazanması da, toplumda, toplumun iradesi, bilinci, inancı, dini, düşüncesi kapsamında *sosyalleşme* ile olur. Sosyalleşme sürecinde kültürü öğrenen ve edinen aktörler, topluma uyum sağlarlar. Bireyler, topluma kültürle katılır, kültürü, kültür unsurlarını, kültür kod ve örüntülerini öğrenerek uyum sağlarlar (Benedict 1998: 254 vd.). Bu noktada da aslında kültür ile toplumun karşılıklı ilişkileri kendini göstermektedir. Esasen kültürün toplumda toplumsal aktörler arasındaki etkileşimlerle varlık bulduğu ve hayatiyetini sürdürdüğü düşünülürse, doğal olarak kültürün toplumsal evrende etkileşimler yoluyla, yani sosyalleşme ile öğrenildiği ve toplumun parçası, ayrılmaz bir boyutu olarak kalmaya devam ettiği söylenebilir.

Toplumda kültürle insanlar arasındaki ilişkiler hayatın rutin akışı içinde daha çok genel olarak kültürün belirlediği şekilde sürdürülür; fakat bu rutin içinde bile insanlar, kimi zaman kültürün bazı unsurlarına, kodlarına, kalıplarına, geleneksel unsurlara, adet ve ananelere vs. zaman zaman itirazlarda, sorgulamalarda bulunabilirler. Bunlar, günübirlik olduğu ölçüde kültürle ilişkilerde ciddi bir kırılma veya köklü bazı sorunlar olmaz. Ancak bazı liderler, gruplar, alt kültürler, hareketler vs. kültüre planlı bir itirazda bulunabilir, kültürü değiştirebilir, geçerli kültürün kısıtlama ve baskılarından kurtulmak için çaba harcayabilir, hatta kültürde ciddi değişimler gerçekleştirmek isteyebilir ve bu değişimi gerçekleştirebilir. Bu noktada Gazali'nin *el-Munkız mine'd-Dalâl* (*Dalaletten Kurtuluş*) (1990) ve *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* (*Din İlimlerinin İhyası*) (1982) adlı eserlerinde gösterdiği üzere toplumda mevcut bilgi, ilim, din vs. anlayışlarını, dinî paradigma ve ekolleri eleştiriye tâbi tutması, sorgulaması, mevcut kültürün bazı boyutlarına eleştiriyi ifade eder. Yine Descartes'ın (1596-1650) *Discours de la méthode* (*Metod Üzerine Konuşma)* (1986) adlı kitabında ortaya koyduğu şekilde şüphe metoduyla mevcut bilgiye, bilgi paradigmasına, akımlara, bilimsel görüş ve ekollere itiraz ederek yeniden düşünme, öğrenme ve bir yere varma yaklaşımları, aslında son tahlilde toplumda hakim kültüre şüpheyle bakma, kültüre itiraz etme, akletme, düşünme, bilim yapma kültürüne karşı çıkma, onu sorgulama gibi anlamlara gelir (Gellner 1992).

Kültürleşme ve Sosyalleşme

Toplumsal aktörlerin toplumsal hayat serüveninde tarihsel/zamansal ve toplumsal, dikey ve yatay düzlemlerde kültürü edinmesi, kazanması veya öğrenip toplumun kültürüne uyum sağlaması yahut da farklı kültür mensuplarının karşılaşıp birbirlerinin kültürlerinden etkilenmeleri, *kültürleşme* olarak adlandırılabilir. Kültürleşme, bireylerin kültürle etkileşim halinde kültürü öğrenmesi

sürecinde kültürü içselleştirmesi, dışsallaştırması ve kendi kültür algısı ve deneyiminden kültüre bir şeyler katması demektir. Buna göre bireyler, kültürü öğrenir, kültüre uyum sağlarken, kültür karşısında tamamen edilgen ve etkisiz değildir; bilakis kültürü özellikle belli yaşlardan itibaren sorgulayarak, değerlendirerek, eleştirerek, itiraz ederek vs. edinir, genel olarak kültürü kabul eder, fakat kültürün bazı boyut veya unsurlarını kabul etmeyebilir. Kültür, daha dominanttır, fakat birey de büsbütün etkisiz eleman değildir. Hatta bazı bireyler, kahramanlar, karizmatik şahsiyetler, liderler, din adamları vs., bazı durumlarda topluma, toplumun kültürüne kısmen veya toptan karşı çıkabilmekte, onun yerine başka bir kültür veya kültürel durumlar, kodlar, unsurlar ikame ve inşa etmek isteyebilmektedirler. Bunda başarıya ulaşan da, ulaşmayan da olabilmektedir. Tarihte ve günümüzde bunun örnekleri görülebilir.

Kültürleşme bu şekilde ortaya konulduğuna göre, *sosyalleşme* ile yakın anlam ilişkisi olduğu söylenebilir. Sosyalleşme kısaca bireylerin topluma, toplumun inanç, değer, ahlaki ilke, norm, adet, gelenek, görenek, tutum ve davranışlarına uyum süreci olarak anlaşılırsa (Okumuş 2015a), bu durumda aslında kültürleşme ile aynı anlamda kullanmak mümkündür. Toplumsal bir aktör olarak insan, kültürel birikimi toplumsal hayatında veya grup yaşamında *sosyalleşme* ile öğrenerek kendi yaşamının bir parçası haline getirir.

Her toplumun bir hakim kültürü/genel kültürü/üst kültürü/dominant kültürü ve özel kültürleri/alt kültürleri mevcuttur. Yani toplumda bir tüm kültür vardır, bir de bu tüm kültürün içinde kültürler vardır. Belirtmek gerekir ki, kültür, toplumun ayrılmaz birer veçhesini teşkil eder, ancak toplumdan farklı bir varlığa da sahiptir.

Genel Olarak Din – Kültür Etkileşimi

Kültür ile nasıl ki Sosyoloji toplumsal boyutları açısından ilgilenir ise, Din Sosyolojisi de toplumsal bağlamda din boyutu bakımından ilgilenir. Din Sosyolojisi, kültür-din etkileşimini araştırmada Kültür Sosyolojisinden maksimum derecede yararlanır, onunla işbirliği yapar. Bu bağlamda denilebilir ki, toplumda din kültürü, kültür de dini çeşitli biçimlerde ve farklı etkenlerle etki altına alır. Din-kültür ilişkileri, bazen ahenk ve uyum, bazen de çatışma ve uyumsuzluk içinde gerçeklik bulur. Din ile kültürün karşılıklı ilişkileri, gündelik hayatta net görülen bir gerçeklik alanıdır. Bir yandan din kültürü dönüştürürken, diğer yandan kültür de, içinden çıkan veya içinde hayat bulan dini çeşitli biçimlerde etkiler. Bu noktada dinin tamamen kültürün bir ürünü olduğu veya tersine kültürü bütünüyle dönüştürdüğü gibi bir yanlış anlayışa düşülmemesi önemlidir. Din, muhafaza edici, meşrûlaştırıcı, değiştirici, tecdid boyutlarıyla yakından bağlantılı olarak *kültürün korunması*nda, *kuşaktan kuşağa aktarılması*nda, *yeniden biçimlendirilmesinde, dönüştürülmesinde, süreklilik kazanmasında* da işlevseldir. Din, topluma kültürün geçerliliğini kabul ettirerek, kültürü kendi şemsiyesi altına alarak korur ve kuşaktan kuşağa aktarır. İslam toplumları, Hıristiyan toplumlar, Yahudiler ve diğer dine mensup toplumlarda bunun örnekleri bol miktarda mevcuttur (Okumuş 2012; Okumuş 2015a). Kültür de dinin algılanması, yorumlanması, davranışlara dökülmesi, bir inanç ve anlayış haline gelmesi, tecrübe edilmesi ve toplumsal hayatta yaygınlaşmasında etkili olur. Konunun daha iyi anlaşılması için *din-kültür etkileşimi*ne biraz daha ayrıntılı bakmakta fayda görülebilir:

Din kültür ile aynı şey değildir. Din ile kültürün birbirinden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Lakin kültürü dinden bağımsız düşünmek/okumak, mümkün görünmemektedir. Her toplumun kültür sisteminin oluşumunda din, başat bir yere sahiptir. Toplum zemininde kültürle din arasında sıkı etkileşimler vardır. Kültür sisteminin, o sistemin Allah, Tanrı, insan ve evrenle ilgili tasavvuruna ve toplumsal gerçeklikte bu üçüyle kurduğu ilişkiye göre şekillendiği düşünülürse, kültürün dinle sıkı ilişkileri kendiliğinden anlaşılır. Denilebilir ki, toplumların kendilerini tanıma ve tanıtmalarında önemli bir araç olan din, doğal olarak kendi mensubu bulunan toplumun kültürüyle etkileşim halindedir. Din-kültür ilişkilerine dikkatli bir bakışla, bu ilişkilerin *karşılıklılık esası*na dayalı olduğu

görülebilir. Bu karşılıklılık esasında din kültürü, kültür de dini çeşitli biçim ve düzlemlerde etkiler. Bu cümlelerden de anlaşıldığı gibi dinin tek başına bir kültür unsuru olarak ele alınması, dinin kültüre ve kültürel olana indirgenmesi demektir. Oysa dinin transandantal ve metafizik boyutu olup çoğu zaman kendine özgü bir kültür evreni oluşturduğu dikkate alındığında, dini bir kültür ürününe veya unsuruna indirgemenin doğru ve nesnel bir yaklaşım olmayacağı anlaşılacaktır. Bu çerçevede öncelikle *kültürün din üzerindeki etkileri*ne bakıldığında denilebilir ki dinin zaman içinde toplumda kalıcılaşma sürecinde kurumsallaşması, gelenekleşmesi ve kültürleşmesi zorunluluğu, kültürün dini etkilemesini, daha doğrusu *dinin kendini kültürün etkisine açık hale getirmesi*ni intaç eder. Nitekim konuya küresel ölçekte farklı kültürlere mensup toplumlarda yaşayan Müslümanların durumuna bakarak yaklaşılırsa, görülür ki, farklı kültürel ortamlarda Müslümanlar, o kültürel hayatın içinde dininin gereğini yerine getirerek yaşayabilmektedir (Bkz.Sezen 1994:151, 153 vd.).

Kültür, dinî inanç ve ibadetleri çeşitli biçimlerde etkileyebilir (Turhan 1994: 78-79). Örneğin toplumda yeni ortaya çıkan bir teknik ve bu tekniğin bir şekilde kullanımı, o toplumun dinî yaşayışında, dine bağlı olarak kendini gösteren ilişki biçimlerinde bir değişim getirebilir. Mesela Avustralya adalarında yaşayan Yir Yuront yerlileri önceleri balta ihtiyaçlarını, çeşitli ticarî mübadeleler sonucu karşılama yoluna gidebiliyorlardı ve bu baltalar taştan yapılıyordu. Ancak 1951'de bir Hıristiyan misyonunun çabalarıyla demir baltalar bu yerlilerce elde edilmeye başlamış ve bunun sonucunda Yir Yuront yerlilerinin toplumsal yapılarında önemli değişiklikler getirmiş ve tabii ki dinî durumlarında da değişim getirmiştir. Yeni baltalar yerlilerin geleneksel dinî inançlarında değişimin olmasını sağlamıştır. Taş balta belirli bir klanın yeteneklerini ortaya koyan efsaneler yaratmıştı. Sonuç olarak halkın belirli bir hayat bölümü dini inançlar dışına çıkmıştır. Kutsal geçmiş ile olan bağlantılar zayıflamış, kutsal geçmişin getirdiği sosyal normlar, yani toprak, mülkiyet ve evlenmeler hususundaki kurallar değişmeye başlamıştır (Dönmezer 1990: 118-19; Okumuş 2005).

Din, örneğin toplumun dominant kültür kalıpları tarafından etki altına alınır: Dinin belli bir yerdeki organizasyonu ve teolojisi, bir ölçüde dinin içinden çıkıp kurumlaştığı toplumun özelliklerince paylaşılır. Örneğin Amerika'da demokrasiye ve gönüllü kuruluşlara katılıma önem verilmesi, bu ülkede Roma Katolik Kilisesi'ni, din adamı sınıfının dışındaki halkla daha büyük bir ilişkiye teşvikle ve liderlikte azalan güveni teminle şiddetli bir biçimde etkilemiştir. Benzer bir biçimde Amerika'da hissedilen komünist tehdit, bir kısım dinsel hareketleri bu tehdide muhalif yapmıştır (Chalfant, Beckley ve Palmer 1987: 5). Belirtilebilir ki, kültür, *halk dininin, popüler dindarlığın, örneğin folk İslam'ın oluşumunda* da çok etkili olur. Başka bir ifadeyle popüler kültür, popüler dinin belirlenmesinde rol oynar ve halk dinine tabi olanlar, bu anlamda popüler kültürden büyük ölçüde etkilenerek dini ona göre yaşarlar. Hem geleneksel kültür, hem de popüler kültür, kendilerinin bir parçası haline getirdikleri dini, gündelik hayatın ayrılmaz veçhelerinden biri yaparlar. Yine her din başlangıçta içinden çıktığı sosyolojik çevrenin etkisi altında kalır. Kültürel gelişimin daha sonraki aşamalarında dahi peygamber, dinin kurucusu ve ilk taraftarları, sosyolojik kökenlerine uygun olarak yumuşak determinizm prensibine uyarlar. Toplum hayatının az farklılaştığı koşullarda rit, mit, inanç ve ibadetler bariz bir biçimde toplum yapısının damgasını taşırlar (Wach 1987: 7). *Mitolojik halk dinleri*nde dinî inançların, ziyadesiyle maddî hayat şartları ile ekonomik ve toplumsal etkenlerin tesirinde kaldığı birçok örnekle sabit olmuş bir durumdur. Aynı şeylerin, günümüz dinleri için de geçerli olduğu söylenebilir (Okumuş 2005).

Belirtmek gerekir ki, kültürün toplumda daha etkin bir varlık gösterdiği, insanların dine göre kültürü daha çok tercih ettikleri durumlarda kültür, dini, dindarları, dinin toplumsal ve kamusal alandaki etkisini daha çok tesir altına alır. Bu tesir altına almada kültür, kendi dinî rengi ve donanımı ne düzeyde ise o düzeyde toplum üzerinde din açısından olumlu veya olumsuz olarak etkili olur. Örneğin seküler kültürün etkili olduğu toplumsal hayatta kültürü doğal olarak dini görece, yani din açısından olumsuz etkiler, dinin bazı toplumsal boyut ve işlevlerinin

etkisizleşmesinde rol oynar (Bkz. Wilson 1989: 53-87). Bu bağlamda Wilson'ın (1989: 53 vd.) yaklaşımına göre modern zamanlarda ister Doğu'nun isterse Batı'nın ileri uluslarında genel gündelik hayat kültürü, geçmişte olduğu gibi çok da dinî değildir. Modern kültürlerde sekülerleşme süreciyle birlikte dünyevilik dominanttır ve din daha geri plandadır.

Kültür, *dinin çeşitli biçimlerde algılanması*nda da önemli rol oynar. Bu anlamda farklı din yorumlarının, mezheplerin, cemaat ve grupların, fırkaların ortaya çıkmasında kültürün etkisi büyüktür. Sözgelimi tarihsel ve sosyo-kültürel bir fenomen olarak İslam dininin çeşitli mezhep, fırka, grup, cemaat ve tarikatler biçiminde algılanıp yaşanması, İslam dininin, toplumların kültürlerinin etkisine açık yönüne işaret etmektedir. İfade edilmelidir ki, kültür, dini olumlu yönde etkileyebileceği gibi olumsuz yönde de etkileyebilir. Ayrıca din, kültüre göre kendini çeşitli biçimlerde ortaya koyma yoluna gidebilir. Bu durumda *kültürün dini üç biçimde etkilediği söylenebilir*: 1. Kültür, dini olumlu yönde etkileyebilir; 2. olumsuz yönde etkileyebilir ve 3. din, kültüre göre kendini ayarlama yoluna gidebilir. Tarihte ve günümüzde bu üç tipin karşılıklarını görmek mümkündür (Okumuş 2005). Özetle dinin kültürden etkilenmesi veya kültürün dini etkilemesi, sosyolojik ve antropolojik bir gerçekliktir.

Dinin kültür üzerindeki etkilerine gelince; örneğin Hıristiyanlığın Batı toplumlarının kültürü üzerindeki etkileri, Batı toplumlarının kültür hayatına bakıldığında görülebilir. İslam'ın Müslüman toplumların kültürel hayatı üzerindeki etkileri de ortadadır. İnsanlık tarihiyle eşzamanlı bir sosyal fenomen olarak dinin, toplumların yaşayan gerçekliklerinde ve kültürlerinde çok önemli bir yer işgal ettiği, hatta kültürlerin oluşumunda çok önemli roller oynadığı bilinen bir gerçektir. Nasıl bakılırsa bakılsın, sonuçta dinin sosyal ve kültürel önemi yadsınamamakta, bir şekilde vurgulanmak zorunda kalınmaktadır. Her ne kadar günümüzün modern toplumlarında gündelik hayatın genel kültürü içinde ve toplumsal hayatın siyaset ve kamusal alan gibi boyutlarında din, geçmişe bakarak farklı biçimlerde kendini göstermekte ise ve bazı sosyal bilimciler bunu sekülerleşme teorisi ile açıklama çabasında iseler de din, son tahlilde günümüzde dahi aslında etkinliğini farklı biçimlerde sürdürmeye devam etmektedir (Okumuş 2005; Okumuş 2012).

Dinin toplumsal hayatın ve dolayısıyla kültürün hemen hemen bütün alanlarını ilgisine alabildiği ve etkileyebildiği konusunda gerek Emile Durkheim (1858-1917), gerek Max Weber ve gerekse başka sosyologlar, kendilerinden sonra gelen birçok sosyoloğu da etkileyecek şekilde önemli çalışmalara imza atmışlardır. Durkheim'ın özellikle *Dinî Hayatın İbtidâî Şekilleri* (1924) adlı klasik Din Sosyolojisi eseri ve Weber'in özellikle *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1985) adlı eseri, dinin kültürü ve toplumun kültürel birikimlerini nasıl düzenlediği konusunda önemli çalışmalar olarak dikkati çekmektedirler. Belirtmek gerekir ki, din, kültür ve toplumu bütün yönleriyle etkileme özelliğini; dünyayı, hayatı, tarihi, eşyayı, olay ve olguları, olmuş, olmakta olan ve olacak olan şeyleri, iyiyi ve kötüyü, adaleti ve zulmü, yoksulluğu ve varsıllığı, sağlıklıyı ve patolojik olanı, gücü ve güçsüzlüğü, adetleri, geleneği vs. anlamlandırma; zihniyet kazandırma; kimlik kazandırma ve kimliği koruma; kültürleme; kültür aktarımı; kültür inşa etme; meşrulaştırma; sosyalleştirme, toplumsal kontrol; organize etme, yapılandırma, düzenleme; değer oluşturma ve değerler hiyerarşisi sağlama; sivil toplum oluşturma ve geliştirme; kurumsallaştırma ve kurumları koruma; cemaat ve toplum inşa etme; farklılaştırma, değiştirme, bütünleştirme ve parçalama gibi bir kısmı özüne, bir kısmı sosyo-kültürel şartlara, bir kısmı da hem özüne hem de sosyo-kültürel şartlara bağlı olan boyut ve işlevleriyle (bkz. Okumuş 2012) ortaya koyar.

Weber'in sosyolojisinde değerler, özellikle de dinî ve ahlakî değerler, dinî düşünce, anlayış, zihniyet ve kıymet hükümleri, sosyo-kültürel hayatta rol alabilir, hatta yeri geldiğinde kültürün ve kültürel değişimin egemen faktörü olabilirler. Batı'da modern kapitalizmin doğuşunda oynadığı rolde görüldüğü üzere din, kültürel, sosyal ve ekonomik değişimin, ekonomik kültür değişiminin, yeni bir takım değerlerin oluşturulmasının temel etkeni olabilir. Weber'e (1985) göre modern

anlamıyla kapitalizm, Batı'da, Kalvinist, Pietist, Baptist ve Metodist Protestan çevrelerin yaşayışında beliren püritanizm biçimindeki bir zahitlik anlayışı sayesinde ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlığın Kalvinci Protestan yorumu, Batı'da sadece kapitalist ekonomiye değil, aynı zamanda modernliğe ve bununla bağlantılı olarak laik bilgi, bilim ve seküler toplum kurumlarına geçişte de başlı başına önemli bir rol oynamıştır (Okumuş 2012).

Berger'in (1993: 29) ifadesiyle her insan topluluğu, bir dünya inşa etme girişimidir. İnsan, dünya inşa etme sürecinde, kendi çabasıyla kendi enerjisini toplar ve kendisine bir istikrar temin eder. İnsan, biyolojik bir insan evreninden sıyrılırken beşerî bir dünya inşa eder. Bu dünya kuşkusuz kültürdür. Kültürün asıl amacı, biyolojik anlamda kaybolan insan hayatı için sağlam bir yapı oluşturmaktır. Ancak kültür, aynı zamanda istikrarsızlık boyutuna da sahiptir. Kültür, değişen bir özellik gösterir. İstikrarın kültürel zorunluluğu ve kültürün istikrarsız olan aslî niteliği, insanın dünya inşa etme çabasının en temel sorununu meydana getirirler. Bu demektir ki dünya inşa etmek gereklidir, ama asıl önemli ve fakat çok zor olanı bu inşa edilen dünyayı devam ettirmektir. Kültür insanın, maddî ve manevî ürettiklerinin toplamından ibarettir. Toplum, manevî kültürün öyle bir vechesidir ki insanın hemcinsleriyle olan ilişkilerine kaynaklık eder. Kültürün bir unsuru olarak toplum, beşerî bir ürün olmakla manevî kültürün karakterini bütünüyle paylaşır. İnsanın dünya inşa etme eylemi, kolektif bir eylemdir. İnsanlar, ancak birlikte aletler geliştirir, birlikte dilleri türetir, birlikte değerlere bağlanır, birlikte kurumlar tesis ederler. Birey, yalnız bir sosyal sürece dayalı bir kültüre katılmakla kalmaz, aynı zamanda onun süregelen kültürel varlığı, özel toplumsal düzenlemelerin korunmasına da bağlıdır. Dolayısıyla toplum kültürün sadece sonucu değil, aynı zamanda onun zorunlu bir şartıdır da. İşte özellikle toplumun istikrar bulmasında, toplumsal düzenin, nomosun ve dolayısıyla kültürün korunmasında, anomiye düşülmemesinde, kaosa sürüklenilmemesinde din, çok önemli bir rol oynar. Toplumun dünya inşa etme girişiminde din, özel ve stratejik bir yer işgal eder (Okumuş 2012). Din, toplumun, kendini istikrarlı, standart bir kültür evreni içinde tutmasında çok etkilidir.

Dinin kültür üzerindeki etkileri bağlamında işaret edilebilecek en önemli boyutlarından biri, toplumun, toplumsal aktörlerin, karizmatik liderlerin bazı durumlarda değişen şartlara göre kültürden bağımsızlaşmalarında, yeni bir kültüre yönelmelerinde, kültürde değişim arzu etmelerinde vs. motive edici, rehberlik edici oluşudur. Denilebilir ki, din, çoğu toplumsal ve kültürel etkileşim örneklerinde kültürel ve toplumsal değişimin motorudur. Özellikle yeni din veya dinî inançlar, Peygamberler veya karizmatik liderlerin rehberliğinde topluma takdim edildiği zamanlarda kültürde köklü değişimlere yol açarlar. Bunun en somut tarihi örneklerinden birini, Başta Mekke ile Medine'de olmak üzere Arap Yarımadası'nda ve daha büyük coğrafyalarda Hz. Muhammed'in (s) önderliğinde kısa sürede gerçekleşen dinî değişimle birlikte kültürde meydana gelen değişimlerde görmek mümkündür.

Kültürle düzen arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda "kültür, bir düzen yaratmak ve onu korumak, düzeni bozan ve bu düzen açısından *kaos* görünen her şeyle mücadele etmektir. Kültür, 'doğa düzeni' (yani, şeylerin insan müdahelesi olmaksızın oldukları durum) yerine yapay, tasarlanmış bir düzen koyma ya da ekleme işidir. Kültür, böyle yapay bir düzen *getirmekle* kalmaz, ona *değer* de verir. Kültür, bir tercih sorunudur. Kültür, bir düzeni en iyi, hatta belki de tek iyi düzen olarak göklere çıkarır. Bütün alternatifleri bayağı ya da tümden düzensizlik olarak tanımlar." (Baumann 1999: 158). Kültürün bu anlam içeriğine bakıldığında, onda düzenin önemli bir husus olduğu görülür. Kültürün düzeni sağlaması ve devam ettirmesinde, dinin, dinî meşrûlaştırımın önemli katkısı olmaktadır. Din, düzenin kurulması ve kurulan düzenin varlığını sürdürmesi, kültürün istikrarlı bir biçimde toplumsal hayatta varlık gösterebilmesi için gerçekten de önemli bir rol ifa eder. Kültür düzeni sağlarken güven telkin etmek zorundadır. Sözkonusu güvenin telkin edilmesinde din, yine vazgeçilmez bir işlev görür (Okumuş 2005).

Denilebilir ki her toplumun dini olduğuna göre o toplumun kültürü, o dinden büyük ölçüde etkilenmektedir; hatta toplumun dini veya dinleri, kültürü büyük ölçüde belirlemektedir; kültürün içine girmekte, kültürün özünü oluşturmaktadır. Çünkü din, bu dünyada oluşun bir yoludur, din bir yaşam biçimidir (King 2001: 16-17 vd.). Toplum, kültürel yaşamını, kendi yaşam biçimine uygun olarak kurmaktadır. Toplum, kültürel yaşamı içinde istediklerini, yapıp ettiklerini din ile haklılaştırma, din ile teyid etme, takviye etme, yani din ile meşrûlaştırma yoluna gider. Henry Bergson'un da dediğine (1986: 9) yakın bir biçimde denilebilir ki toplumun istediklerini, yapıp ettiklerini, kültürünü desteklemek, geçerli kılmak, dinin aslî işlerindendir. Gerçekten de dinin önemli işlevlerinden biri kültür planında kendini göstermektedir. Din bir semboller kümesi olup, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel gözlüklerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkanlarını temin eder (Mardin 1992: 65). Yine dinin kültüre etkileri bağlamında ifade edilebilir ki, din, toplumun ahlâkı, dili, değer yargıları, hukuku, ekonomisi, sanatı, teknolojisi, eğitimi ve siyaseti vs. noktasında da kültürü etkileyebilir. Aynı şekilde göçlerde, göçlerle meydana gelen kültürel karşılaşmalarda, kültür alışverişlerinde, çeşitli fedakarlıklarda vs. dinin büyük etkisinin olduğu muhakkaktır. Din, kültürü o derece etkiler ki bazen o kültürü *inşa* eder. Bu durumda denilebilir ki din, bir kültür olarak varlık gösterir. Burada din, bizatihi bir kültürdür. Din, sosyal hayat dünyasının sembolik birliğinin temininde çoğu kültürden daha önde veya güçtedir. Bell'e göre din bu birliği kültürel olarak gerçekleştirirken gizem, korku, yüceltme ve aşkınlık öğelerine başvurur. Bu karakteristiğiyle din, bir kültür olarak çalışır ve belirli bir hayat arzı ile gerçeklik olarak bu kez özgül bir metafizik arasında kendi sembolleriyle bir ahenk tesisine yönelir ve anlamlandırmada bulunur (Sarıbay 1994: 94-95). Bu bağlamda dinin, *anlam krizi*nin aşılmasında çok önemli işlevsellik arz ettiği söylenebilir. Ayrıca dinin, halkın yaşam biçiminde, kültüründe çok etkili olduğundan da bahsedilebilir. Halkın kültürü ile din öyle içiçe geçmiştir ki bunları birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi, yaptıkları her şeyde din, etkin bir varlık gösterir (Mardin 1992: 52-66 vd.; Okumuş 2005).

Din Bir Kültür Ürünü mü?

Din ile kültür arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda, en çok tartışılan hususlardan biri, dinin bir kültür alanı veya olayı, hatta ürünü olup olmadığı noktasında kendini göstermektedir. *Acaba din de iktisat, hukuk, sanat, bilim, eğitim vs. gibi ve bunların yanında yer alan afaki bir kültür alanı mıdır?* İlk etapta yüzeysel bir bakışla, tamamen dinî bir mahiyet taşıyan konu ve hareketleri, iktisadî, hukukî veya siyasî bir mâna taşıyan konu ve hareketlerden ayırmak mümkündür. Bu bağlamda dua etme veya kurban kesmenin dinî bir fenomen, buna karşı satış akdinin hukukî bir muamele, bir okulda hocalık etmenin ise bir eğitim veya öğretim konusu olduğu söylenebilir. Lâkin bu ayrım çok yüzeysel görünmektedir. Çünkü ekonomik faaliyetin tamamını ifade edecek şekilde iktisat; sanat eserlerinin bütünü manasında sanat; eğitimle ilgili konuların tamamını kapsamına alacak şekilde eğitim vs. gibi her kültür sahası kendine has bir konu ve içeriğe sahip olmakla diğerlerinden ayrılmakta iken, din bütün kültür alanlarını içine almaktadır. Bir dinin *zihniyeti*, bütün önemli hayat olayları için bir takım hükümler, aslî bazı durumlar içermesinde söz konusudur. Sonuçta din, kültürün kendisinden ayrılması veya soyutlanması kabil olan bir parçası veya cüz'ü değildir. Bilakis din, zihniyetiyle bütün kültür alanlarına nüfuz eder. Bir kimsenin "sırf dünyevî" davranışlarından dahi dindar olup olmadığı, hatta hangi dine mensup olduğu anlaşılabilir. Dinine bağlı bir Budistin, ekonomi, sanat vs. hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir Müslüman veya Hıristiyanınkinden farklı olur (Freyer 1964: 75). Demek ki bunun nedeni, dinin insana kendisi, eşya, olaylar, olgular ve evren hakkında görüş getirmesi, zihniyet kazandırmasıdır. İnsan, dinde kendi mahiyeti ve evrendeki yeri hakkında bir bilgi şeması bulur, kendi başlangıcını ve sonunu görür. Din, insanın temel problemlerini belli bir açıdan izah eden bir sistemdir (Güngör 1991: 113; Okumuş 2005; Okumuş 2015a).

Kültürün sözgelimi etnik yönü olan *adetler*, unutulması mümkün olmayan tarihsel birikimler, gerçekleştirilmemeleri neredeyse imkansız olan teknolojik icatlar, dil, çevre, irsî özellikler ve zeka gibi tabiî, yani gayr-i iradî fenomenler kısmı üzerinde dinin doğrudan doğruya etkisi olmayabilir, din bu alanları olduğu gibi kabul edebilir, ancak dikkatli bir bakışla dinin bu alanları kendi zaviyesinden tanıması ve onayı, dinin kültürü etkilemesiyle değerlendirilebilir. Mesela bir kültür unsuru olan ahlâkın kültürle ilişkilerine bakıldığında, onun dinden çok etkilendiği, genel anlamda ahlâk kurallarının en büyük kaynağının din olduğu görülür (Güngör 1995: 115). Gerçekten de ahlâkın toplumda sunmuş olduğu kıymet hükümleri, çoğu zaman temelini dinde bulurlar. Din, bu hususta sosyal bakımdan önemli işlevler görür. Dinin, gelenek ve görenekler, örf ve adetler üzerinde de önemli etkileri mevcut olmaktadır. Sosyal hayatta değer verilen şeylerin temelinde de dinin etkisi görülebilir. Nitekim insanın sosyal hayatında değerli olan şeyleri fiziksel bir temele oturtmak hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Muhtaçlara yardım etmenin, kimsesizlerin elinden tutmanın, büyüklere saygı göstermenin, küçükleri sevmenin, başkalarının hakkına göz dikmemenin vb., niçin gerektiği, hiçbir zaman fiziksel olarak ispatlanamamıştır. Dini inanç ve duyguları hesaba katmaksızın bu durumu izah etmek zordur. Toplumda fedakarlık ve dayanışmanın sağlanmasında da dinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Dinin, toplumların *ölüm* kültürü üzerinde de önemli etkileri olur. Örneğin bizim toplumumuzda ve pek çok toplumda var olan *şehadet kültürü*nde din merkezi yerde bulunmaktadır. Din, *kültür bütünleşmesi*nin sağlanmasında da önemli işlevler görebilmektedir. Kültürel ahenksizliklerin bağdaştırılması, toplumu uyumsuzluğa düçar eylememesi, kültür farklarının toplumun dağılmasına sebebiyet vermemesi gibi hususlarda din, azımsanamayacak roller icra etmektedir. Hatta din, karşıt kültürün tüm kültüre karşı davranışlarını yumuşatabilir, toplumdaki isyan duygularını dizginleyebilir. Cemaatler, din adamları, çeşitli dinsel gruplar, kültürün bütünleşmesinde, dengeye kavuşmasında mühim roller oynarlar (Okumuş 2005).

Din, kültür taassubunun, *etnosentrizm*in yıkıcı etkilerinden de toplumu uzaklaştırabilir. Dinin verdiği hoşgörü, farklı kültürlere karşı olumlu yaklaşmayı sağlayarak dünya çapında bir kültür uzlaşmasının oluşmasında etkili olabilir. Ayrıca din, bir toplumun kültürünün başka bir toplumun kültürünü olumsuz yönde etkilemesinin önüne de geçebilir. Akültürasyon ve asimilasyona karşı mevcut kültürün veya kültürlerin korunmasında işlevsel olabilir.

Belirtmek gerekir ki din, tam tersine karşıt kültürü takviye edebilir, tam veya üst kültüre isyanı teşvik edebilir, toplumun kültürel yapısının parçalanmasına, alt üst olmasına neden olabilir. Sosyal gerçeklik açısından bakıldığında, dinin, sadece bütünleşmede değil, çatışmada da işlevsel olabildiği unutulmamalıdır. Din, kültür alanında o derece etkili olmaktadır ki, toplumda daha önceleri var olan sosyal yapı özellikleri, önemli değişimlerle ortadan kalktıktan sonra dahi bir takım kültürel kalıpların varlıklarını korumakta (Mardin 1992: 66) ve canlı tutmaktadır. Din, *kültür değişimleri*nde de etkili olur. Kültürel değişimlerin gerçekleşmesi, kültürün değişmesi gibi noktalarda din etkili olur. Geleneksel toplumda din, kültürün holistik yapısına egemendir. Bu tip toplumlarda din kurumu, kültürel normların özünü teşkil eden ve kültürün psiko-sosyolojik yönünü oluşturan inanç ve faaliyet biçimleri olarak kendini göstermektedir. Sekülerliğin etkili olduğu modern toplumlarda da din, geleneksel toplumlardaki gibi olmasa da farklı şekillerde kültürü çeşitli boyutlarda etkilemektedir. Bu toplumlarda din, kişileri kutsalla karşı karşıya getirerek şahsiyet birliklerini sağlayan, parçalanma tehlikesine karşı koruyan bir olay olmaktadır. Özetle denilebilir ki din, kültürü üç biçimde etkileyebilir: 1. Din, kültürü destekleyebilir; 2. değiştirebilir veya görece olumsuz yönde etkileyebilir ve 3. inşa edebilir (Okumuş 2005). Görüldüğü üzere dinin kültürü çeşitli biçimlerde etkilemesi, sosyolojik ve antropolojik bir gerçeklik olarak toplumsal hayatımızın hemen hemen bütün boyutlarında varlık bulmaktadır.

Din-Kültür Etkileşiminde Dilin Yeri

Kültürün çok önemli aktarım unsuru olan dil olgusu (Uçar 1997: 184; Güvenç 1984: 112), din-kültür etkileşiminde çok önemli bir rol oynar. Dinin kültürü, kültürün de dini etkileme süreçlerinde bir sembol sistemi olarak dil, oldukça etkili bir faktördür. Bunu özellikle dinî değişimlerde ve kültür değişimlerinde açıkça görmek mümkündür. Örneğin peygamberlerin şirk toplumlarında peygamber olarak göreve başladıklarında, toplumun dilinde yenilik yapmaya, toplumun diline yeni kavramlar kazandırmaya, toplumun dilinin anlam dünyasına nüfuz ederek dili değiştirmeye yöneldikleri görülür. Bu bağlamda İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s), Mekke'de peygamberlik görevine başladığı andan itibaren aldığı vahiyle Arapçanın kelime ve kavramlarına yönelik yeni anlamlar üretmesi zikre değerdir. Ona gelen ayet ve surelerde okuma, yazma, öğrenme, iman, Mü'min, İslam, Müslüman, küfr, kâfir, fısk, fâsık, nifak, münafık gibi kavramların Arapçada her zamanki kullanımından çıkarılarak nasıl kavramsallaştırıldıkları ve her birinin İslam dininin Arapçaya kazandırdığı anlamlarla Arapların dünyasını, zihniyetini, bakışaçısını nasıl değiştirdiği bilinmektedir. Burada dinin kültürü dönüştürmede dilde değişim gerçekleştirmek suretiyle dili nasıl işlevselleştirdiği görülmektedir. Kültürün dini etkilemesi, değiştirmesinde de dil önemli bir araçtır. Örneğin Cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde Batılılaşma sürecinde Batı'dan yapılan kültür iktibaslarının başarıya ulaşması için dilde yapılan değişim çalışmaları, öz-Türkçeleştirmeler, arılaştırma girişimleri, harf devrimi gibi durumlar, kültürün dini, dini düşünce, nakışaçısı ve hayatı değiştirme çabasında dili nasıl işlevselleştirdiğinin göstergesi ve örneğidir.

Bir Semboller ve Kültür Sistemi Olarak Din

Esasen insan ve dolayısıyla toplum hayatını sembollerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Toplumsal hayat, sembollerle gerçeklik bulmakta ve anlam kzaanmaktadır. Sembollerin varlığında ve toplumsal hayata bağlanmasında, toplumu etkilemesi ve yönlendirmesinde de, din ve kültür, iki temel etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel ve yorumlayıcı antropolog Clifford Geertz, "Religion as a Cultural System" (1987) başlığıyla yaptığı çalışmasında *kültürel bir sistem olarak din* ifadesini kullanır. Bu ifade, dinin toplumda bir kültür ürettiği ve bizatihi kendisinin toplumsal gerçeklikte bir kültür sistemi olarak varlık bulduğu, dolayısıyla toplumda geçerli kültürün dinin kültür sistemi olduğu anlamına gelebileceği gibi kültürün içinde kültüre bağlı olarak ortaya çıkan, kültürün ürettiği sistemlerden biri olarak din anlamına da gelebilir. Esasen yukarıdaki başlık altında her iki anlam üzerinde de durulmuştur; fakat burada özellikle din-kültür etkileşimi çerçevesinde dinin bir kültür sistemi olarak nasıl gerçeklik bulduğu üzerinde durulmaktadır.

Bazı bilim adamları, bazı din antropologları, din sosyologları, din psikologları, dini çeşitli açılardan tarif etmişler ve etmeye de devam etmektedirler. Bu tariflerde dine dair öne çıkan hususlar, kutsal, gizemli sır, nihai, aşkın, sonsuz, insanüstü, tabiatüstü güç, kültür, toplumsal kurum veya olgu, grup deneyimi, bireysel tecrübe, toplumsal işlevleri olan bir olgu gibi kavram, ifade ve unsurlar etrafında dönüp dolaşır. Bu din tarifleri arasında bireyi öne çıkaranlar olduğu gibi toplumu veya grubu öne çıkaranlar da vardır. Yine din tanımlamaları arasında dinin özsel boyutlarını esas alanlar (özsel tanımlar) olduğu gibi, işlevsel boyutlarını esas alanlar (işlevsel tanımlar), hatta özsel ve işlevsel boyutlarını birlikte esas alanlar (öz-işlevsel tanımlar da vardır (Okumuş 2015b: 235-254). Sosyolojik perspektifle toplumsal ve kültürel bağlamına yerleştirerek dini tarif etmeye, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan bilim adamları arasında Geertz, dini kültürel bir sistem olarak incelemekte ve anlamlandırmaktadır. Geertz'e (1987) göre

Din: (1) bir semboller sistemidir; (2) bu semboller sistemi, insanlarda güçlü, geniş kapsamlı ve uzun süreli ruhsal durum ve motivasyonlar kurmaya çalışır. (3) Bunu genel bir varlık düzenine ilişkin kavramlar formüle ederek ve (4) bu kavramları bir gerçeklik atmosferiyle kaplayarak yapar; (5) gerçeklik atmosferinde ruhsal durum ve motivasyonlar eşsiz derecede gerçekçi görünürler.

Bu tanımı bütün parçaları birleştirerek tek bir cümlede yapmak gerekirse şöyle bir ifade bütünü ortaya çıkabilir:

"Din; genel bir varlık düzenine ilişkin kavramlar formüle ederek ve bu kavramları, bir gerçeklik atmosferiyle kaplayarak, insanlarda, o gerçeklik atmosferi içinde eşsiz derecede gerçekçi görünen güçlü, geniş kapsamlı ve uzun süreli ruhsal durum ve motivasyonlar kurmaya çalışan bir semboller sistemidir."

Din ve kültür yaklaşımıyla bazı din sosyologlarından etkilenen ve bazılarını da etkileme başarısı gösteren (Hasanov 2016) Geertz, dini bu şekilde tanımlamakla ve özellikle bu tanımda dini *semboller sistemi* olarak anlamakla, aslında *din-kültür etkileşimi*ni ve dinin kültür boyutunu nasıl ele aldığını da ortaya koymuş olmaktadır. Nitekim onun kültür tanımı bir kez daha hatırlanırsa, bu daha iyi anlaşılabilir. Geertz'e (1987) göre kültür "sembollerle somutlaşıp tarihsel olarak taşınan bir anlamlar örüntüsüne; insanların hayat ve hayata yönelik tutumlar hakkında bilgilerini ilettikleri, sürdürdükleri ve geliştirdikleri sembolik formlarla ifade edilen tevarüs edilmiş bir kavramlar sistemine işaret eder." Bu iki tanım, yani din ile kültür tanımları birlikte ele alınıp anlaşılmaya çalışıldığında, dinin aynı zamanda bir kültür sistemi olduğu ve kültürün de dinî bir sistem olarak varlık bulabildiği veya kimi durumlarda din ile birlikte toplumsal hayatı şekillendirdiği anlaşılabilir. Geertz, kültür model veya örüntülerini de sembol sistemleri veya kompleksleri olarak anladığına göre, din ile kültürün toplumsal gerçeklik içinde birbiriyle içiçe bulunduklarını, duruma göre birinin diğerini kuşatabildiğini, inşa edebildiğini söylemek istediği sonucu çıkarılabilir.

Biraz daha genişletmek gerekirse denilebilir ki, dinin kültürel bir sistem oluşu, din ile kültürde sembollerin, sembol sistemlerinin, kavramların, anlamların ve gerçekliğin ortak boyutlar olmasıyla açıklanabilir. Bu ortak boyutları da nihayette semboller sistemi olarak tek bir noktada toplamak mümkündür. Böylece Geertz, din ile kültürü bir noktada eşitlemiş de olmaktadır. Belki de tam bu nokta, Geertz'in din ve kültür tanımlarının belirsizliğini, muğlaklığını da göstermektedir; çünkü kültür ve din tanımları neredeyse aynı anlama gelmektedir.

Kültür Bağlamında Din ve Dindarlık Tasnifi

Kültürün durumuna göre sosyolojik perspektifle farklı din ve dindarlık düzey ve tiplerinden bahsedilebilir. Yani kültüre göre dini tasnif etmek, tipleştirmek mümkündür. Örnek olarak köylü kültürüne göre köylü dindarlığı, şehirli kültürüne göre şehirli dindarlığı; zengin kültürüne göre zengin dindarlığı, yoksul kültürüne göre yoksul dindarlığı; elit kültüre göre elit dindarlık, popüler kültüre göre popüler dindarlık; yüksek kültüre göre yüksek dindarlık, halk kültürüne göre halk dindarlığı; havas kültürüne göre havas dindarlığı, avam kültürüne göre avam dindarlığı bu çerçevede zikredilebilir. Yine geleneksel kültür, modern ve postmodern/postseküler/postendüstriyel kültür düzleminde geleneksel kültür dindarlığı, modern kültür dindarlığı ve postmodern kültür dindarlığı tipolojisi yapılabilir.

Bunların dışında dinin kültürle etkileşiminin yoğunluğu açısından da din tasnife tâbi tutulabilir: Birincisi, kültürü dönüştüren, kültür oluşturan dinler (vahiy dinleri, evrensel dinler, semavi dinler vs.), ikincisi ise kültürün dönüştürdüğü veya oluşturduğu dinler (kültür dinleri, politesit dinler, seküler dinler, yeni dinler, quasi dinler vs.).

Kültürel Karşılaşmalar, Etkileşimler ve Din

Kültür karşılaşmaları; kültürel difüzyon, kültür iktibası, serbest kültür değişimi, mecburi kültür değişimi, kültür şoku, kültür emperyalizmi, asimilasyon, akültürasyon, kültürasyon, transkültürasyon ve inkültürasyon gibi süreç ve olgularla doğrudan ilgili olan bir kavramsallaştırmadır. Kültürel karşılaşmalar, akültürasyona, kültürleşmeye, kültürlerarası etkileşime yol açar. Kültürel karşılaşmalar, her toplumun kendi içinde ve toplumlar arasında tezahür eden bir olgudur. Kültürel karşılaşmalar, tarihte ve günümüzde çok farklı biçimlerde gerçeklik bulur.

Kültürel karşılaşmaların, kültürler arasında çeşitli etkileşimler meydana gelmesine yol açtığı ve bu etkileşimlerin de karşılaşma ve etkileşimin tiplerine/düzeylerine göre farklı sonuçlar doğurduğu söylenebilir (Cuche 2013: 11-12; Turhan 1994).

Kültürel karşılaşmalar çeşitli boyut ve sonuçlarda kendini gösterebilir. Genel olarak kültürleşme, akültürasyon/kültürlenme, asimilasyon, kültür şoku, kültürel entegrasyon, kültür emperyalizmi, kültür iktibası, kültürün kendini feda etmesi/erimesi vd., kültür karşılaşmaları ve etkileşmeleri sonucunda ortaya çıkan durumlara örnek olarak zikredilebilir. Kültür karşılaşmalarında çeşitli etkenler rol oynar. Bu noktada göç, savaş, ziyaretler, ekonomik etkileşimler, kültür emperyalizmi, teknoloji, küreselleşme, statü değişimleri, rol değişimleri, kültürel etkileşimler sayılabilir.

Kültürel karşılaşmaların boyutlarının ve sonuçlarının her türlüsünde kabul veya red noktasında din, dikkat çekici işlevler görür (Eren 2009). Din, kültür şoku, kültür iktibası gibi durumlarda insanların kültüre uyum sağlamalarında inanç ve bilgi boyutuyla da cemaat boyutuyla da etkili olur. Ayrıca din, kültür emperyalizmi, asimilasyon, entegrasyon gibi durumlarda da toplumun kendi kültürüne sahip çıkmasında etkin roller oynar.

Din, kültür karşılaşmalarında yaşanan uyumsuzluklar, şoklar, çatışmalar, stresler, kaoslar, anomiler, kuralsızlıklar, ekonomik dengesizlikler, kimlik bunalımları, sosyalleşme sorunları vs. ile baş etmede, onları çözmede birçok boyut, işlev ve özelliğiyle çok önemli roller oynar. Dindeki tevhid ve vahdet boyutu, birleştirici, kaynaştırıcı, bütünleştirici nitelik, kültürdeki ego/etnosantrizmleri, yüksek ve elitist kültürcülüğü, kültürün ortaya çıkardığı farklılıkların yol açabildiği ayrımları, ayrılıkları, bölünmeleri, çatışmaları gidermede etkili olur. Özellikle aynı din mensuplarının kültür karşılaşmalarının uyumla sonuçlanmasında din, dinî aktörler, dinî cemaatler, dinî kurumlar, dinî sivil toplum kuruluşları, camiler, imaretler, kiliseler vd. ciddi görevler ifa ederler. Bu çerçevede Hz. Muhammed'in Hicret'le Medine'de ortaya çıkan yeni toplumsal, kültürel, siyasal, ekonomik durumların yaratabileceği olumsuzluklarla baş etmek adına Ensar ailelerle Muhacir aileler arasında yaptığı kardeşleştirme (muâhât), örnek verilebilir. Yine farklı din mensuplarının kültürel karşılaşmalarında da din, farklı şekillerde işlevsellik arz eder. Bu bağlamda İslam örneğinde Medine İslam toplumunda Hz. Muhammed'in (s) Medine Vesikası'yla Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müşrikler arasında sağladığı birlik düzeni zikredilebilir.

Çok-kültürlülük ve Çok-dinlilik

Anlaşılmaktadır ki kültürel karşılaşmalar, aynı zamanda *çok-kültürlü* ve *çok-dinli bir* toplumsal hayatla da doğrudan ilgilidir. *Çok-kültürlü toplum*, farklı kültürlerin birlikte bulunduğu, farklı kültür mensubu toplumsal aktörlerin birarada yaşadığı toplum olduğuna göre; aynı zamanda kültürel karşılaşmaların toplumsal hayatın sürekli bir özelliği olduğu toplumdur. O halde kültürel karşılaşmalar, çok-kültürlü toplumun tabii bir hali olmaktadır. Çok-kültürlü bir toplumda, çokkültürlü toplumsal atmosferde din–kültür etkileşiminin nasıl gerçeklik bulduğu konusu önemlidir. Aynı konu, farklı dinlerin, farklı dinî inançların birlikte bulunduğu, farklı din mensubu toplumsal aktörlerin birarada yaşadığı toplum olarak çok-dinli toplum bağlamında da önemlidir. Her ne kadar ulus devlet yapıları ülkelerdeki dinî yapıları demografik, siyasal, ekonomik, hukuki vs. açıdan çok ciddi değişimleri beraberinde getirmişse de, neredeyse bütün toplumlarda çok-kültürlü ve çok-dinli bir toplumsal gerçeklik vardır. Çok-dinli toplumlarda veya toplumsal yapılarda, çok inançlılık, çok-mezheplilik, çok-cemaatlilik, çok-hiziplilik vs. de düşünülürse, bir toplumda din açısından ne kadar geniş çeşitliliğin olduğu daha iyi anlaşılır. Açıktır ki bu çeşitlilik içinde çok-dinliliğin çok-kültürlülükle etkileşimi daha da karmaşık bir durum arz etmektedir.

Çok-kültürlü ve çok-dinli toplumlarda, bugünün küreselleşen dünyasında Batı'nın bütün dünyaya küresel çaba, aygıt ve aktörlerle, küresel eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk, ahlak, barış, hatta çatışma ve savaş gibi alanlar açmak suretiyle tek kültürü hakim kılmaya çalıştığı bir süreçte, din ile

kültürün birbirlerini nasıl etkiledikleri, birbirlerine nasıl yaklaştıkları, çok-kültürlülük ile çok-dinliliğin nasıl bir etkileşime girdikleri noktasında uyum, işbirliği, barış örnekleri görüldüğü gibi tersine uyumsuzluk, ötekileştirme, ayrımcılık, dışlama, marjinalleştirme, karşıtlık, çatışma, düşmanlık, savaş, terör gibi örnekler de görülmektedir. Kültürler arasında, dinler arasında ve kültürler-dinler arasında elbette uyum ve barışın hakim olduğu toplumlar var, ama sanki tersi örnekler daha belirleyici durumdadırlar. Nitekim birçok Batı ülkesinde, bazı Afrika ülkelerinde, bazı Orta Doğu ülkelerinde, bazı Balkan ülkelerinde farklı kültür, din, inanç, mezhep, cemaat, hareket veya grup mensuplarına karşı tahammülsüzklükler, ötekileştirmeler, yabancı düşmanlıkları (ksenofobi:xenophobia), İslamofobik tutumlar, ayrımcılıklar, mezhepçilikler, mezhepsizleştirmeler, cemaatçilikler, cemaat karşıtlıkları, hizipçilikler, marjinalleştirmeler vs. çok üst düzeyde dikkatleri çekecek boyutlarda tezahür etmektedirler.

Kültürel Bütünleşme, Kültürel Değişim ve Din

Kültürel bütünleşme, kültürde birlik olma, kültürel açıdan entegrasyona girme, toplumda kültür unsurlarının, değerlerin, normların, geleneklerin, kültür kodlarının, dilin, sembollerin vs. uyumlu bir bütün teşkil edecek şekilde birbirlerini desteklemesi gibi anlamlara gelir. Kültürel bütünleşme, mânâ açısından ele alınırsa, mânâ uyumuna işaret eder (Geertz 1973: 404).

Kültürel bütünleşmede, kültürde bütünleşmenin gerçekleşmesinde, kültürde mânâ bütünlüğü ve uyumunun varolmasında din dikkate değer hizmetler görür. Din, bütünleştirme, meşûlaştırma, koruma gibi özsel ve işlevsel boyutlarıyla, kültürel uyum ve bütünleşmede hayati roller oynar. Din, söz konusu hizmetlerini hem bir kültürün kendi içinde, hem de çok kültürlü ortamda gerçekleştirme gücüne sahiptir. Yukarıda ifade edildiği gibi kültürel karşılaşmalarda, etkileşimlerde, entegrasyon, uyum, uzlaşma ve bütünleşmenin gerçekleşmesi için din, devreye sokulduğunda çok güçlü bir etki ortaya koyar.

Kültürün; tarım, çiftçilik veya yetiştirme ile yakın anlam ilişkisi düşünülürse, aslında sosyolojik ve antropolojik anlamda değişebilirlik özelliğine sahip olduğu (Güvenç 1984: 103) anlaşılabilir. Esasen kültürde muhafazakârlık, korumacılık, toplumsal birikimleri koruma, öne çıkar; fakat bu kültürün değişime kapalı olduğu anlamına gelmez. Belirtmek gerekir ki, kültürel değişim, mânâ açısından ele alınırsa, mânâ kararsızlığına, istikrarsızlığına vs. işaret eder. Toplumda, hatta istikrarlı toplumda dahi kültürel devamsızlık, istikrarsızlık, dezorganizasyon ve uyumsuzluk, kültürel uyum ve bütünleşme kadar gerçektir (Bkz. Geertz 1973: 404-407 vd.).

Toplum değiştiğine, toplumda değişim meydana geldiğine, toplumsal değişim gerçekliği olduğuna göre, kültür de değişir, kültürde de değişim olur, kültürel değişimler de gerçekleşir. Tersi de doğrudur. Kültür değiştiğine, kültürde değişim meydana geldiğine, kültürel değişim gerçekliği olduğuna göre toplum da değişir, toplumda da değişim olur, toplumsal değişimler de gerçekleşir. Toplumsal değişim, kültürel değişimle etkileşim halindedir. Bu etkleşimde, hangisinin daha etkili olduğu duruma göre değişir. Tarihte, modern zamanlarda ve günümüzde kültürle değişim arasında çok yönlü ilişkilere dair örneklere bolca rastlanır. Örneğin Hz. Muhammed'in (s) aldığı vahyi insanlara tebliğ etmek suretiyle önce Mekke ve Medine'de, daha sonra çevre topraklarda inanç, dil ve sembollerin değişiminden başlayarak Arap kültürünü nasıl köklü bir biçimde değişime götürdüğü tarihen sabittir. Aynı şekilde Avrupa'da Ortaçağ'dan sonra gelen modern dönemde Batı kültürünün nasıl değişime uğradığı bilinmektedir.

Kültürün değişimine bir örnek de, Türkiye'nin yakın tarihinden verilebilir. Modern Türkiye'nin kuruluşuyla birlikte siyaset ve devlet eliyle yapılan ve yukardan aşağıya doğru toplumda yaygınlaştırılan köklü değişilikler, örneğin kılık kıyafette, dilde, hukukta, eğitimde vs. yapılan değişimlerle Türkiye'de gerek genel olarak toplum kültürü, gerekse alt kültürler, ciddi reaksiyonlar ve muhafazakâr tutumlara rağmen değişimden nasibini almışlardır.

Kültür değişimlerinde veya kültürel değişiklik durumlarında din, iki yönlü rol oynar. Bazen kültür, değişime karşı direndiği zaman, eğer bu direniş dinin lehine ise din kültürü destekler, eğer direniş dinin lehine değilse, din kültürün değişimi kabul etmesinde rol oynar. Kültür değişime açık hale geldiğinde veya değişimi kabullendiğinde de, bu durum dinin lehine ise din kültürü destekler, aleyhine ise engellemeye çalışır. Fakat belirtmek gerekir ki, bizzat dinin kendisi, kültürde değişim gerçekleştirmek veya tersine kültürü korumak isteyebilir. Din bu değişimi veya korumayı gerçekleştirebilecek boyut ve donanımlar itibariyle güçlüdür.

Çatışma Bakımından Kültür-Din İlişkileri

Toplumda kültürün bazı geleneksel, geçmişten getirdiği eski unsurları ile yeni unsurları arasında çatışmalar çıkabildiği gibi din ile kültür arasında da çatışmalar çıkabilir. Din ile kültür arasındaki çatışmalar dil ve semboller üzerinden yürütülebilir ve örneğin kültür dine karşı paralel dil ve paralel semboller oluşturma/ikame etme yoluna gidebilir. Tersi de doğrudur: Din de kültüre karşı paralel dil, paralel kavramlar ve paralel semboller üretebilir. Bu durumda dil ve semboller üzerinden din-kültür çatışmaları sürdürülür.

Kültürler arasında farklı tip, biçim, içerik ve düzeylerde şiddet ve çatışma temelli ilişkiler/karşıtlıklar gerçekleşmesi mümkündür. Kültürler arası çatışmalarda da din etkili olabilir. Bu durumda dinin etkililik düzeyinin ne olduğu önemlidir. Kültürler çatışması denildiğinde öncelikle akla iki çatışma biçimi gelir. Bunlardan biri, aynı toplumda mevcut farklı kültürler arasında, örneğin genel/üst/egemen kültürle özel/alt kültürler arasında veya alt kültürlerin kendi aralarında ya da üst/seçkin/egemen kültürler arasında meydana gelen çatışma; diğeri ise farklı toplumların kültürleri arasında meydana gelen çatışmadır. Her iki durumda da çatışma, aynı dine mensup grup ve toplumların kültürleri arasında olabileceği gibi farklı dine mensup grup ve toplumların kültürleri arasında da olabilir. Kültürler çatışmasında, savaş, işgal, sömürü, egemenlik kurma ve göç gibi etkenlerle farklı kültürlerin karşılaşması önemli bir noktadır. Kültürel karşılaşma veya kültür karşılaşması, daha önce zikredildiği gibi kültürel difüzyon, kültür iktibası, serbest kültür değişimi, mecburi kültür değişimi, kültür şoku, kültür emperyalizmi, asimilasyon, akültürasyon, kültürasyon, transkültürasyon ve inkültürasyon gibi süreç ve olguları içine alan bir kavramsallaştırma olup bu tip kültür ilişkilerinin her biriyle gerçekleşebilir ve dinî-toplumsal çatışmanın fitilini ateşleyebilir. Böyle bir karşılaşmada farklı kültürler arasında uzlaşmaya varılamaması, birliktelik sağlanamaması vs. nedeniyle karşılaşan kültürlere mensup insanlar arasında dinî çatışma çıkar. Özellikle baskı altına alınan, egemenlik kurulan, işgal altın alınan, diline müdahalelerde bulunulan, yönetim tarzına, eğlence kültürüne, yeme-içme kültürüne, folklorüne, inancına, ritüellerine vs. müdahale edilen kültür mensupları, kendilerine bunları yapanlara karşı bağımsızlık savaşı verirler. Hem savaş, işgal, her türlü sömürü ile gelen kültürel baskı, asimilasyon gibi durumlara karşı mücadelede ise dinin çok güçlü etkisi olabilir. Din, birçok boyutu ve işleviyle, toplumu veya grubu isyana, başkaldırıya, çatışmaya, savaşa, kısaca her türlü mücadeleye motive edebilir (Okumuş 2016).

Kültürler çatışmasında toplumdaki farklı kültür mensupları arasında da dinî çatışma çıkabilir. Örneğin egemen kültürle alt kültürler arasında çeşitli sebep ve etkenlerle dinî boyutlu çatışma olabilmektedir. Yine örneğin yönetici elitin kültürüyle yönetilenlerin kültürü arasında çatışma olabilmektedir. Farklı toplulukların kültüre bağlı olarak yaptıkları, dinin gereklerine veya hükümlerine aykırı olabilir ve böyle bir durumda çatışma çıkabilir. Mesela eşcinselliğin uygun görüldüğü bir kültür evrenine mensup kişiler veya gruplarla onu onaylamayan dinî kültür evrenindeki insanlar karşı karşıya gelebilir (Okumuş 2016).

Şüphesiz kültür çatışmasında din denildiğinde unutulmaması gereken önemli husus ve olgulardan biri, kültürle din arasında çıkan çatışmalardır. Her toplumda kültür, ister geleneksel, ister popüler ve isterse modern veya postmodern/postseküler/postendüstriyel kültür düzleminde olsun, din ile çatışma haline düşebilir. Bu çatışma bazen kültürün dini reddetmesi veya dine bazı hususlarda

dayatmada bulunması, bazen de dinin kültürü reddetmesi veya kültüre bazı noktalarda dayatmada bulunması ile gerçekleşir. Din ile kültür çatışması, farklı toplum ve kültürler arasında olabileceği gibi aynı toplum ve kültür içinde de olabilir. Bu ise sanıldığından daha karmaşık ve ilginç çatışma durumları ortaya çıkarır. Örneğin A toplumunda baskın kültür ile din çatışması sözkonusu ise ve bu toplum ile B toplumu arasında örneğin savaş türü bir çatışma çıkar da bu B toplumunun kültürü A toplumundaki söz konusu dinin uygun gördüğü/onayladığı bir din ise, bu durumda A toplumundaki din, B toplumundan yana tavır alabilir, hatta onun yanında savaşa girebilir. Bu demektir ki bir toplumun kültürüyle gerilim ve çatışma yaşayan bir din, uygun gördüğü başka bir toplumun kültürünü benimseyebilir ve onun yanında kendini konumlandırabilir. Bu tür durumlar, modernleşme süreçlerinde İslam toplumları arasındaki çatışmalı durumlarda zaman zaman bazı dinî gruplar üzerinden gözlemlenebilir (Okumuş 2016).

Kültürler arası dinî-toplumsal çatışma kapsamında işaret edilmesi gereken hususlardan biri de, dinî kültürle seküler/dünyevî kültür (Robertson 1980: 65-66 vd.) çatışmasıdır. Kültürün dinî ve seküler boyutları arasındaki savaşı da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür (Okumuş 2016).

Çatışma bağlamında kültür-din ilişkilerinde dikkate değer bir husus da, kültürün ve dinin çeşitli boyutlarda yenilenmesi sürecinde kültür ile dinin her birinin kendi içinde çatışmaların yaşanmasıdır. Bu çatışmalarda, özellikle kültür içindeki çatışmalarda dinin nasıl konumlandığı önemlidir. Şüphesiz bu noktada kültür çatışmasında hemen akla gelebilecek sosyologlardan biri olan Georg Simmel'in yaklaşımından yararlanmak mümkündür. Simmel (1918; 2006) çatışmayı kültür temelinde ele alır. Simmel'in çatışma sosyolojisinde kültürü çatışmasız anlamak mümkün değildir; zira çatışma, hayatın sürekli akışı, değişimi, yenilenmesi, kültürel formların birbiri ardınca gelmesi, önceki formun yerine sonrakinin geçmesi için sürekli olarak gerçekleşen bir süreç, bir toplumsal formdur. Simmel'e göre (1918: 5 vd.; 2006: 57 vd.); hayat salt biyolojik düzeyin ötesine geçip tin düzeyine doğru geliştiğinde ve tin de kültür düzeyine yükseldiğinde iç çatışma meydana gelir. Bütün bir kültür evrimini, bu çatışmanın ortaya çıkması, çözümü ve yeniden meydana çıkması oluşturur. Çünkü hayatın yaratıcı hareketi, her nerede ve her ne zaman hayata ifade ve ifa formları sunan bazı yapıtlar üretirse, buna kültür denilir: Yasalar, sanat eserleri, din vb. hep hayatın kesintisiz akışını içlerine alıp ona form ve içerik, ufuk, ahenk ve düzen kazandırır. Fakat hayat sürecinin bu ürünlerinin kendine has bir özelliği vardır: Ortaya çıktıkları andan itibaren kendilerine ait sabit birer forma sahip olurlar. Bu formlar, hem kendilerinden uzaklaşan yaratıcı hayatı taşırlar, hem de bunu takiben içlerine dolan, ama bir süre sonra kuşatamaz oldukları hayatı taşırlar. Onlara can vermiş tinsel dinamikten bir ölçüde bağımsız olduklarından, kendilerine özgü bir mantığa, yasaya, anlama ve dirence sahiptirler. İlk oluşma anlarında hayatla uyumlu olabilirler; ama hayat kendi evrimini sürdürdükçe, bu formlar katılaşıp sabitleşmeye başlar, hayata yabancı, hatta düşman hale gelirler. Simmel'in yaklaşımında (2006) kültürün bir tarihinin olmasının nihaî nedeni de budur. Hayat, tine dönüştükçe, durmaksızın böylesi yapıtlar üretir. Bunlar, kendi kendine yeten, kalıcı, hatta zamandan bağımsız olma iddiası taşıyan ürünlerdir. Bunlar, hayatın kuşandığı formlar olarak tanımlanabilir. Hayal, ancak böyle kendini tinsel hayat olarak gösterebilir. Ama hayatın kendisi ara vermeden akışını sürdürür. Yarattığı her yeni varoluş formunda, dur durak bilmez hareketi, o formun kalıcılığıyla veya zamandan bağımsız geçerliliğiyle çatışma içine girer. Hayatın kuvvetleri, ürettikleri her kültürel oluşumu er ya da geç aşındırır. Bir form, gelişimini tamamladığında, bir sonraki form çoktan onun altında biçimlenmeye başlamış olup kısa veya uzun bir mücadelenin ardından mutlaka onun yerine geçecektir. Dolayısıyla asıl derinde yatan süreç, hayat ile hayatın ürünleri arasındaki sürekli savaşımdır. Bir süre sonra esnekliklerini yitirip katılaşan hayal ürünleri, bütün değişkenliği, hareketliliği ve gelişmesiyle hayata ayak uyduramaz ve onun gerisinde kalır. Fakat hayat ancak bir form içinde haricî varlık kazanır; bu sebeple Simmel'e göre çatışma/değişim süreci son tahlilde bir formun yerini bir başkasına bırakması şeklinde görülüp tanımlanabilir. Kültür içeriklerinin, bütün kültürel stillerin durmak bilmez değişimi, iki şeyin göstergesi ve sonucudur; yani bir yanda hayatın

sınırsız verimliliğinin, diğer yanda durmaksızın evrilip dönüşen hayat ile onu var eden formların veya tezahürlerin nesnel geçerliliği ve yaşama iddiaları arasındaki derin karşıtlığın göstergesi ve sonucudur. Bu değişim, ölümle yeniden doğum arasında mütemadiyen mekik dokur. (Bkz. Okumuş 2016).

Kültür içindeki bu yenilenme, değişim ve çatışmalarda, din de elbette etkilenir ve etkiler. Bu, dinin kültürle içiçeliğinin tabii bir sonucudur. Dinin kültür haline gelen, kültürleşmiş olan boyutları doğal olarak genel kültürle birlikte Simmel'in belirttiği anlamda gerçekleşen çatışmadan nasibini alır. Fakat din, ihtiyaç duyduğunda kendisini ve kültürü yenileme çabası içine girer ve bu çaba, dinin hem kendi içinde, hem kültürle ilişkisinde, hem de kültür içinde çeşitli şekillerde çatışma çıkmasına yol açabilir. Nitekim Simmel, genel anlamda kültür için söz konusu olan çatışma gerçekliğinin, din için de geçerli olduğu görüşündedir. Simmel (1918: 40 vd.; 2006: 69 vd.) için aynı durum din bağlamında geçerlidir. Günümüzün dinî hayatında söz konusu olan, yani son on ya da yirmi yıldır gözlenen bir olay var. Entelektüel açıdan iyi durumda olan çok sayıda insan, dinî ihtiyaçlarını mistisizmle karşılıyor. Bu insanların tamamının, mevcut kiliselerden birinin entelektüel ufku içinde yetiştiği pekâlâ varsayılabilir. Onların mistisizme yönelişlerinin altında açıkça iki saik mevcuttur. Birincisi, bir dizi özgül, nesnel imge aracılığıyla dinî hayatı yönlendiren formlar, artık o hayat için uygun olmaktan uzaktır. İkincisi, bu gelişmeyle birlikte dinî ihtiyaçlar hiç de ortadan kalkmamış, sadece bu ihtiyaçların karşılanacağı yeni yollar, bağlanacağı yeni hedefler aranmaya başlanmıştır. Aslında dinî kültürün gelişimi de diğer kültür gelişimleri gibidir: Dinî hayatın tikel bir formu, başlangıçta o hayatın tabiatıyla ve enerjileriyle gayet uyumluyken, giderek dışsal bir nitelik kazanır, belli sınırlar içine girerek esnekliğini yitirir. O zaman, o an tezahür ettiği şekliyle dinî itkinin kendiliğinden dinamizmini barındırabilen yeni bir form tarafından ortadan kaldırılır. Zamanı geçen formun yerini alan yeni form da, çeşitli inanç ilkeleriyle yine dinî bir formdur. Bütün bunlar, hem yarattıkları hem de karşısındaki verili tepkileri itibariyle en geniş anlamda kültürel hayatın esasından kaynaklanan kaçınılmaz çatışmayı gözler önüne sermektedir (Bkz. Okumuş 2016). Dinin kendi içinde meydana gelen gerilim ve çatışmalar, dinin varlık gösterdiği toplumsal hayatı, kültürü ister istemez etkiler. Bu etkileme, duruma ve bakışaçısına göre toplum ve kültürün gelişmesi yönünde de olabilir, tersi yönde de olabilir. Ayrıca din, kültür içinde meydana gelen gerilim ve çatışmaların toplum tarafından kabulünde veya reddinde rol oynayabilir; çatışmaları veya çatışmaya götürecek değişimi meşrulaştırabilir de, meşrulaştırmayabilir de. Bu kabul veya redde rol oynama, meşrulaştırıp meşrûlaştırmama, dinin o çatışmalara nasıl baktığıyla yakından ilgilidir. Belirtmek gerekir ki dinin kendi içinde meydana gelen değişim, gerilim ve çatışmalarda da kültürün etkileri olur. Kültür, dinde meydana gelen değişim, dalgalanma ve çatışmaların içeriğini, tonunu, biçimini etkiler. Çatışmanın durumuna göre benimseme, meşrulaştırma veya reddetme yoluna gider.

Küreselleşme, Kültür ve Din

Küreselleşme/küyerelleşme, kültür-din etkileşimi söz konusu olduğunda oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kültürlerarası ilişkiler, çok-kültürlülük, çok-medeniyetlilik; kültürlerarası diyalog, uyum, işbirliği, barış veya tersine uyumsuzluk, karşıtlık, düşmanlık vs. olguları, daha çok postmodernlik ve küreselleşme ile gündeme gelirler. Kültürlerarası diyalogda, işbirliğinde gerçekten de küreselleşme önemli bir boyuttur. Kültürlerarası uyum, diyalog ve işbirliği, barış, uyumsuzluk, hatta şiddet, terör, çatışma, savaş; bugün sosyolojinin önemli konularından birini teşkil eden, hatta sosyolojininin de kendisine konu olduğu küreselleşmenin bir yönüyle zorunlu sonuçlarından veya önemli maddelerinden biridir (Bkz. Okumuş 2002; Okumuş 2008; Okumuş 2007).

"Küreselleşme, insan zihnini, insanın düşünme ve eylem biçimini, toplumsal ve uluslararası ilişkileri 'yeniden düzenleyen' bir süreçtir. Denilebilir ki 'Yeni Dünya Düzeni'nin kurulması süreci olarak küreselleşme, nasıl bakılırsa bakılsın bireysel ve toplumsal hayatımızı yakından etkileyen,

farklılaştıran ve dönüştüren bir özellik arz etmektedir. En geniş anlamda sosyal, kültürel, siyasal, dinsel, eğitimsel ve ekonomik alanlarda dünya-çapındalaşma süreci, bütün dünya insanlarının tek bir sosyal ünitede yaşamaya başlamalarını sağlayan, dünyada tek bir sosyo-kültürel sistemin yolunu açan süreç, başka bir ifadeyle dünyanın bir bütün olarak küçültülmesi süreci anlamına gelmektedir. Tam da bu noktada küreselleşmenin, dünyada tek bir düzen oluşturma hedefine sahip bir süreç olarak kendinden önceki benzer süreçlerden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Geçmişte bir takım inançların, ilkelerin ve hayat tarzlarının tüm dünyaya yayılması anlamında Pax Romano ve Nizam-ı Alem gibi dünya düzeni kurma felsefe ve siyasetleri, bugünkü düzeyde yöresellik ve yerellikleri ortadan kaldırmayı en azından bu denli amaçlamamışlardır. Bu bağlamda günümüz küreselleşmesinin 'tek bir küresellik' hedeflediği hususu etrafında pek çok tartışma yapıldığı görülmektedir. Son çözümlemede dünyada pek çok toplumun, hatta küresel güçlerin dahi bir 'küresel durum sorun'uyla karşı karşıya olduklarından bahsedilebilir. Belki de 'uygun görülmeyen' yerellikleri tanımayışıyla doğrudan ilgili bir problem olarak bu küresel durum sorununun, en önemli boyutu veya sonucu, *eşitsizlik, şiddet, çatışma, savaş* ve *terör*dür. Küreselleşmeyi şiddet, çatışma ve terörden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Ayrıca ve en önemlisi, dinlerin, kendi mensupları kanalıyla şu veya bu şekilde böyle bir sorunun içine dahil edildiği ve de küreselleşme, şiddet ve terörün içindeki aktörlerin evrensel dinlerle ilişkili oldukları gerçeği, küreselleşmeyi din boyutuyla da gündeme getirmektedir. Esasen tam da bundan dolayı evrensel dinlerin etkili bir biçimde ve küresel durumdan da etkilenerek dünyada varlık sahnesinde canlı bir biçimde yerlerini almakta olduklarını söyleyebiliriz. Gerçekte küresel durumda dinlerin şiddet ve teröre bulaştırılmasında da bu canlı bir biçimde varolmanın getirdiği karmaşık süreçler rol oynamaktadır." (Okumuş 2008).

Küreselleşme, bir yandan dünyaya tek-kültürlülüğü dayatırken, öte yandan çok uzak kültürleri ve kültür mensuplarını dahi birbirine yakınlaştıran, birbirleriyle karşılaştıran, tanıştıran, bütün dünya kültürleri ile dinlerini tek mekân ve tek zaman üzerinde/çizgisinde/zemininde/bağlamında buluşturan, kompleksleştiren, kimi zaman melezleştiren, kimi zaman ayrıştıran, kimi zaman uzlaştıran, kimi zaman çatışma ve şiddet ortamına götüren bir süreç olarak din-kültür etkileşimi açısından derinlemesine incelenmesi gereken bir olgudur.

Popüler Kültür ve Din

Toplumsal hayatta kültür içinde görece en geniş kabul gören/beğenilen/sevilen kültürü, *yaygın halk kültürü*nü (?), *gündelik hayat kültürü*nü (?) ifade eden *popüler kültür*, dinin çeşitli sosyolojik görünümleri ile etkileşime girer. Popüler kültürün biçimlendirdiği veya popüler kültürü popüler olarak biçimlendiren din, *popüler din* ve *dindarlık* olarak karşımıza çıkar. Popüler dinde halk inançlarının birçok unsuru bulunur. Toplumda yaygın kültür olarak popüler kültür, kendi içinde dini de popülerleştirir, dini popüler kültürün bir parçası haline getirir. Popüler kültür dini veya dindarlığı, toplumsal düzlemde vulgarize dinin tezahür ettiği bir dindarlıktır ve bu yönüyle popüler kültürü meşrûlaştırarak destekler, besler. Bu dindarlıkta din, nispeten rahat, esnek, kolay, basitleştirilmiş anlamlandırmalarla algılanır ve yaşanır. Popüler din dilindeki sadelik, genel geçerlik de popüler dindeki bu basitleştirmeyi gösterir. Fakat popüler din mensupları, aynı zamanda dinin bazı ilkeleri, hükümleri, emir ve yasakları, özellikle de halk kültürünün bazı ilkeleriyle, kodlarıyla, değerleriyle, önem verdiği olmazsa olmazlarıyla içiçe geçmiş bulunan, onlara meşrûiyet kazandıran dinî algı ve pratikler konusunda oldukça net, tavizsiz, hatta ideolojik bir tutum içinde (krş. Mardin 1992) olabilir.

Popüler din mensubu dindarlar, gerek bazı geleneksel dinî düşünce ve anlayışlardan, gerek bazı popüler din otoritelerinin yazdığı dinî kaynak kitaplardan, gerekse yine bazı popüler dinî otoritelerin camilerde, özel mekanlarda, medya araçlarında, kaset, CD ve DVD'lerde vaaz, konferans, sohbet veya konuşmalar vs. yoluyla söylediklerinden beslenirler (Bkz. Bilgin 2003: 196). Bu kaynaklar, popüler dindarlık için meşrûlaştırım etkenleri olup çok önemlidirler.

Belirtilmelidir ki toplumsal hayatta popüler (avami/halka ait/yaygın/tüketici?) dindarlıkla kitabî (havas/yüksek/seçkin/entelektüel?) dindarlık birbirinden tamamen kopuk olmazlar. Kimi zaman bu ikisi arasında bazı gerilim, hatta çatışmalar yaşanabilir; hatta bu tür durumlar, hangisi sosyal ve siyasal açıdan güçlüyse, onun lehine gelişmelere sonuçlanabilir; sözgelimi farklı görüşleriyle öne çıkan din alimleri veya aydınları, ilahiyatçılar, eğitimli dindarlar dışlanabilir, susturulabilir, tekfir edilebilir, marjinalize edilebilirler. Fakat bu gerilim ve çatışmalar, her zaman bu boyutlara varmaz, hatta çoğu zaman popüler dinî kültürle, popüler dindarlıkla kitabî dinî kültür, kitabî dindarlık etkileşim halinde olur. Özellikle günümüzün küreselleşen dünyasında bilhassa medya araçlarıyla, onlar içinde de televizyon ve internet ile, sanal alem ve sosyal medya ile, dijital ortamda bir yandan kitabî din, diğer yandan da popüler din, kendini ifade etme ve birbiriyle karşılaşma imkanı elde etmektedirler. Bu durumda popüler din içinde bazı kitabî dinî yaklaşım, görüş, söylem vs. etkili olabilmekte, hatta kitabî dinin bazı tipleri veya görünümleri kendilerini popülerleştirebilmekte, popüler dinin bir parçası haline getirebilmektedirler (Krş. Long 2016). Bu bağlamda denilebilir ki, popüler din alanı, toplumda aslında hemen herkesin kendine uygun bir din ve din tipi bulabildiği bir dinî imkanlar seti sunmaktadır. Ayrıca hakim kültürle, siyasal iktidar ve aktörlerle, ideolojiyle, genel geçer dinî anlayış ve uygulamalarla, küyerelleşme ile, halk kültürüyle, kitle kültürüyle, köylü kültürüyle, kent kültürüyle, tüketimle, resmi din ile, gayri resmi din ile vs. yakın ilişkilerine bakılırsa popüler din, kolayca salt olumlu/iyi ya da salt olumsuz/kötü bir din veya dindarlık tipi olarak değerlendirilemeyecek kadar geniş, esnek, tabii ki aynı zamanda da muğlak bir din alanıdır.

Sonuç

Anahtar kelimeleri din, kültür, toplum, gündelik hayat, popüler kültür ve İslam olarak belirlenen "Toplum Bağlamında Din ve Kültür" başlıklı bu çalışmada elde edilen bulgular, yani kültür-din etkileşiminin sosyolojik tezahürlerinin öne çıkan veçheleri maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1.Kültür sosyolojik temelde; toplumun bilgi, inanç, akıl, düşünme, sanat, ahlâk, yasa, adet, gelenek, eğlence, zaman, yetenek, beceri ve yaşayış birikimini ifade eden karmaşık bir semboller ve kavramlar bütünü olarak anlaşılabilir.

2.Kültür toplum zemininde varlık bulur. Toplum da kültür ile birlikte var olur. Toplumsal hayat gerçekliğinde toplumsuz kültür, kültürsüz toplum düşünülemez. İnsanın toplumsal bir varlık olduğunu, toplum hayatının insan için zorunlu olduğunu söylemek, aslında insanın aynı zamanda kültürel bir varlık olduğunu kabul etmek anlamına da gelir. Fakat bu demek değildir ki, kültür ile toplum arasında fark yoktur. Tersine kültürün toplum karşısında özerk olduğu durumlar vardır. Kültür, toplumu, toplumsal hayatı anlamlı ilişkiler temeline oturtan semboller sistemi olarak düşünülürse, toplum da kendine özgü toplumsal etkileşimler ağı olarak anlaşılır.

3.Toplum bağlamında kültür-din etkileşimi, din ile kültürün ayrı ayrı varlıklar olduğu düşüncesinden hareketle ortaya konulan bir kavramsallaştırmadır. Kültür dini, din de kültürü etkiler.

4. Kültürün sembol ve dil boyutu, toplumun kültürün anlamlar dünyası, inanç dünyası ve din ile etkileşiminde tezahür eden çok önemli unsurlardır. Denilebilir ki, sembolik boyut, kültürle dinin etkileşim zeminidir. Dil de öyledir. Dini de sembol ve dil boyutlarını görmeden anlamak mümkün değildir; zira dinî inanç, düşünce ve pratikler, sembollerle, dille ve kavramlarla toplumsal hayatta ortak zemin/nokta haline gelir, kuşaktan kuşağa aktarılır, insanın iç dünyası ve hayatında, kolektif ruh, bilinç, bellek ve yaşamda derinleşir, kalıcı hale gelir. Toplumun kutsalla iletişim kurması, kutsala yönelmesi, kutsala yönelimini toplumsal zeminde ortaya koymasında yine dindeki sembolizm veya semboller sistemi ile dil boyutu zorunludur.

5. Din kültürü, kültür de dini çeşitli biçimlerde ve farklı etkenlerle tesir altına alır. Din-kültür ilişkileri, bazen ahenk ve uyum, bazen de çatışma ve uyumsuzluk içinde gerçeklik bulur. Din ile kültürün karşılıklı ilişkileri, gündelik hayatta net görülen bir gerçeklik alanıdır. Bir yandan din kültürü dönüştürürken, diğer yandan kültür de, içinden çıkan veya içinde hayat bulan dini çeşitli biçimlerde etkiler. Bu noktada dinin tamamen kültürün bir ürünü olduğu veya tersine kültürü mutlak surette bütünüyle dönüştürdüğü gibi bir yanlış anlayışa düşülmemesi önemlidir. Din, muhafaza edici, meşrûlaştırıcı, değiştirici, tecdid boyutlarıyla yakından bağlantılı olarak kültürün korunmasında, kuşaktan kuşağa aktarılmasında, yeniden biçimlendirilmesinde, dönüştürülmesinde, süreklilik kazanmasında da işlevseldir. Din, topluma kültürün geçerliliğini kabul ettirerek, kültürü kendi şemsiyesi altına alarak korur ve kuşaktan kuşağa aktarır. Kültür de dinin algılanması, yorumlanması, davranışlara dökülmesi, bir inanç ve anlayış haline gelmesi, tecrübe edilmesi ve toplumsal hayatta yaygınlaşmasında etkili olur.

6. Din, kültürü üç biçimde etkileyebilir: 1. Din, kültürü destekleyebilir; 2. değiştirebilir veya görece olumsuz yönde etkileyebilir ve 3. Tesis ve inşa edebilir. Aynı şekilde kültür de dini üç biçimde etkiler: 1. Kültür, dini olumlu yönde etkileyebilir; 2. olumsuz yönde etkileyebilir ve 3. din, kültüre göre kendini ayarlama yoluna gidebilir.

7. Din-kültür etkileşiminde dil, çok önemli bir rol oynar. Dinin kültürü, kültürün de dini etkileme süreçlerinde dil, oldukça etkili bir faktördür.

8. Din, sosyolojik anlamda kültürel bir sistemdir. Dinin kültürel bir sistem oluşu, din ile kültürde sembollerin, sembol sistemlerinin, kavramların, anlamların ve gerçekliğin ortak boyutlar olmasıyla açıklanabilir. Bu ortak boyutları da nihayette semboller sistemi olarak tek bir noktada toplamak mümkündür. Kültür de dini renge bürünebilir ve toplumsal hayatta bir dinî sistem olarak aksedebilir.

9.Kültür karşılaşmalarında din, çeşitli görevler ifa eder. Kültürel karşılaşmalar çeşitli boyut ve sonuçlarda kendini gösterebilir. Genel olarak kültürleşme, akültürasyon/kültürlenme, asimilasyon, kültür şoku, kültürel entegrasyon, kültür emperyalizmi, kültür iktibası, kültürün kendini feda etmesi/erimesi vd., kültür karşılaşmaları ve etkileşmeleri sonucunda ortaya çıkan durumlara örnek olarak zikredilebilir. Kültür karşılaşmalarında çeşitli etkenler rol oynar. Bu noktada göç, savaş, ziyaretler, ekonomik etkileşimler, kültür emperyalizmi, teknoloji, küreselleşme, statü değişimleri, rol değişimleri, kültürel etkileşimler sayılabilir. Kültürel karşılaşmaların boyutlarının ve sonuçlarının her türlüsünde kabul veya red noktasında din, dikkat çekici işlevler görür. Din, kültür şoku, kültür iktibası gibi durumlarda insanların kültüre uyum sağlamalarında inanç ve bilgi boyutuyla da cemaat boyutuyla da etkili olur. Ayrıca din, kültür emperyalizmi, asimilasyon, entegrasyon gibi durumlarda da toplumun kendi kültürüne sahip çıkmasında etkin roller oynar.

10. Kültür değişimlerinde veya kültürel değişiklik durumlarında da din, bazı işevler görür. Bu durumlarda din, iki yönlü rol oynar. Bazen kültür, değişime karşı direndiği zaman, eğer bu direniş dinin lehine ise din kültürü destekler, eğer direniş dinin lehine değilse, din kültürün değişimi kabul etmesinde rol oynar. Kültür değişime açık hale geldiğinde veya değişimi kabullendiğinde de, bu durum dinin lehine ise din kültürü destekler, aleyhine ise engellemeye çalışır. Fakat belirtmek gerekir ki, bizzat dinin kendisi, kültürde değişim gerçekleştirmek veya tersine kültürü korumak isteyebilir. Din bu değişimi veya korumayı gerçekleştirebilecek boyut ve donanımlar itibariyle güçlüdür.

11. Toplumsal hayatta kültür içinde görece en geniş kabul gören/beğenilen/sevilen kültürü ifade eden popüler kültür, dinin çeşitli sosyolojik görünümleri ile etkileşime girer. Popüler kültürün biçimlendirdiği veya popüler kültürü popüler olarak biçimlendiren din, popüler din ve dindarlık olarak karşımıza çıkar. Toplumda yaygın kültür olarak popüler kültür, kendi içinde dini de popülerleştirir, dini popüler kültürün bir parçası haline getirir. Popüler kültür dini veya dindarlığı,

toplumsal düzlemde vulgarize dinin tezahür ettiği bir dindarlıktır ve bu yönüyle popüler kültürü meşrûlaştırarak destekler, besler. Toplumsal hayatta popüler dindarlıkla kitabî dindarlık birbirinden tamamen kopuk olmazlar. Kimi zaman bu ikisi arasında bazı gerilim, hatta çatışmalar yaşanabilir; hatta bu tür durumlar, hangisi sosyal, söylemsel ve siyasal açıdan güçlüyse, onun lehine gelişmelere sonuçlanabilir; sözgelimi farklı görüşleriyle öne çıkan din alimleri veya aydınları, ilahiyatçılar, eğitimli dindarlar dışlanabilir, susturulabilir, tekfir edilebilir, marjinalize edilebilirler. Fakat bu gerilim ve çatışmalar, her zaman bu boyutlara varmaz, hatta çoğu zaman popüler dinî kültürle, popüler dindarlıkla kitabî dinî kültür, kitabî dindarlık etkileşim halinde olur. Özellikle günümüzün küreselleşen dünyasında bilhassa medya araçlarıyla, onlar içinde de televizyon ve internet ile, sanal alem ve sosyal medya ile, dijital ortamda bir yandan kitabî din, diğer yandan da popüler din, kendini ifade etme ve birbiriyle karşılaşma imkanı elde etmektedirler. Bu durumda popüler din içinde bazı kitabî dinî yaklaşım, görüş, söylem vs. etkili olabilmekte, hatta kitabî dinin bazı tipleri veya görünümleri kendilerini popülerleştirebilmekte, popüler dinin bir parçası haline getirebilmektedirler. Bu bağlamda denilebilir ki, popüler din alanı, toplumda aslında hemen herkesin kendine uygun bir din ve din tipi bulabildiği bir dinî imkanlar seti sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Bauman, Zygmunt (1999). *Sosyolojik Düşünmek*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı.

Benedict, Ruth (1998). *Kültür Örüntüleri*. Çev. Mustafa Topal. Ankara: Öteki.

Berger, Peter L (1993). *Dinin Sosyal GerçekliğiT. Çev.* Ali Coşkun. İstanbul: İnsan.

Bergson, Henri (1986). *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı*. Çev. M. Karasan. İstanbul: MEBY.

Bilgin, Vejdi (2003). "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 12/1, ss. 193-214.

Chalfant, H. Paul, Beckley, Robert E. ve Palmer, C. Eddie (1987). *Religion In Contemporary Society*. 2. bs. California: Mayfield Publishing Company.

Cuche, Denys (2013). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*. Çev. Turgut Arnas. İstanbul: Bağlam.

Davies, Merrly Wyn (1991). *İslami Antropolojinin Oluşturulması*. Çev. Tayfun Doğukargın. İstanbul: Endülüs.

Descartes, Rene (1986). *Metot Üzerine Konuşma*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul: MEBY.

Dönmezer, Sulhi (1990). *Sosyoloji*. 10. bs. İstanbul: Beta.

Durkheim, Emile (1924). *Din Hayatının İbtidâî Şekilleri*. Çev. Hüseyin Câhid. c.1. İstanbul: Tanin.

Eagleton, Terry (2005). *Kültür Yorumları*. Çev. Özge Çelik. İstanbul: Ayrıntı.

Eren, Selim (2009). *Kültürel Karşılaşmalarda Dinin Toplumsal İşlevi*. Ankara: Yayınevi.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid (1967). *el-Munkızu Mine'd-Dalâl*. 7. bs. Tah. C. Salîbâ, K. Ayyâd. Beyrut: Dâru'l-İnsân.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (1982). *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn*. c. I-IV. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Geertz, Clifford (1973). *The Interpretations of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.

Geertz, Clifford (1987). "Religion as a Cultural System". *Religion and Ideology* (Der. R. Bocock ve K. Thompson). Manchester: Manchester University Press, ss.

Geertz, Clifford (1995). *After the Fact: Two Countries, Four Decades, One Anthropologist*. Cambridge: Harvard University.

Geertz, Clifford (2000). *Available Light: Anthropological Reflections on Philosophical Topics*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Gellner, Ernest (1992). *Reason and Culture*. Cambridge, Massachusetts: Blackwell.

Güngör, Erol (1991). *İslâmın Bugünkü Meseleleri*. 8. bs. İstanbul: Ötüken.

Güngör, Erol (1995). *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyâl Ahlâk*. İstanbul: Ötüken.

Güvenç, Bozkurt (1984). *İnsan ve Kültür*. 4. bs. İstanbul: Remzi.

Freyer, Hans (1964). *Din Sosyolojisi*. Çev. Turgut Kalpsüz. Ankara: AÜİFY.

Ğays, M. Atıf (1979). *Kamûsu İlmi'l-İctimâ'*. İskenderiye: el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-Amme lil-Kitâb.

Hasanov, Behram (2015). "Clifford Geertz'e Göre Kültürel Bir Sistem Olarak Din". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 1. Sayı 2. 2014, ss. 79-96.

King, Robert H. (2001). *Tanrı'nın Anlamı*. Çev. Temel Yeşilyurt. İstanbul: İnsan.

Long, Charles H. (2016). "Popüler Din". Çev. Mustafa Arslan. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/23.php#_edn2, 16/05/2016.

Mardin, Şerif (1992). *Din ve İdeoloji*. 5. bs. İstanbul: İletişim.

Okumuş, Ejder (2002). "Küreselleşme ve Medeniyetlerarası Diyalog". *Marife Dergisi*. 2/2, ss. 115-132.

Okumuş, Ejder (2005). *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları.

Okumuş, Ejder (2007). "ABD'de İslamofobi ve Anti-İslamizm: 11 Eylül Öncesi ve Sonrası". *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*. Ed. K. Canatan ve Ö. Hıdır. Ankara: Eski Yeni, ss. 235-257

Okumuş, Ejder (2008). "Küresel Durum-Problemi, Evrensel Barış ve İslam". *Diyanet İlmi Dergi*. 44/3. Temmuz-Ağustos-Eylül.

Okumuş, Ejder (2012). *Toplumsal Değişme ve Din*. 4. bs. İstanbul: İnsan.

Okumuş, Ejder (2015a). "Din ve Sosyalleşme". *Turkish Studies – International Periodical for Languages, Literature, and History of Turkish or Turkic*, Volume: 9/11, Fall 2014, ss.429-454.

Okumuş, Ejder (2015b). *Dinin Toplumsal İnşası.* Ankara: Akçağ.

Okumuş, Ejder (2016). *Din ve Toplumsal Çatışma.* İstanbul: İnsan.

Robertson, Ronald (1980). *The Sociological Interpretation of Religion*. Oxford: Basil Blackwell.

Said, Edward W. (1998). *Kültür ve Emperyalizm*. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Hil.

Sarıbay, A. Yaşar (1994). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslâm.* İstanbul: İletişim.

Sezen, Yümni (1994). *İslâm Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.

Simmel, Georg (1918). *Der Konflikt der Modernen Kultur*. München ve Leipzig: Verlag von Duncken ve Humblot.

Simmel, Georg (2006). *Modern Kültürde Çatışma*. Çev. Tanıl Bora, Nazile Kalaycı ve Elçin Gen. 4. bs. İstanbul: İletişim.

Tomlinson, John (1999). *Kültürel Emperyalizm*. Çev. Emrehan Zeybekoğlu. İstanbul: Ayrıntı.

Turhan, Mümtaz (1994). *Kültür Değişmeleri*. 2. bs. İstanbul: İFAV.

Tylor, Edward B. (1920). *Primitive Culture I*, USA: John Murray.

Uçar, Şahin (1997). *Tarih Felsefesi Meseleleri*. İstanbul: Nehir.

Weber, Max (1985). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil.

Williams, Raymond (1993). *Kültür*. Çev. Suavi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi.

Wilson, Bryan (1989). *Religion in Sosciological Perspective*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Okumuş, E. (2016). "Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi / The Interaction of Religion and Culture in the Context of Society", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140*, Volume 11/7 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9661, p. 269-292.